

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra Psychologie

**BUDOVÁNÍ IDENTITY DOSPÍVAJÍCÍCH
VYRŮSTAJÍCÍCH V NÁHRADNÍ
RODINNÉ PÉČI**

**FORMING IDENTITY OF ADOLESCENTS GROWING UP IN
FOSTER CARE**

Bakalářská diplomová práce

Autor: Veronika Lukášová
Vedoucí práce: doc. PhDr. Radko Obereignerů, Ph.D.

Olomouc
2022

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Radku Obereignerů, Ph.D. za vstřícné vedení mé bakalářské diplomové práce. Dále bych ráda vyjádřila vděčnost respondentům za ochotu podělit se o své životní zkušenosti, protože bez jejich důvěry a otevřenosti by moje bakalářská práce nemohla vzniknout. V neposlední řadě děkuji i svým nejbližším, především mé mamince, Mgr. Vladimíře Havlíkové Dis., za podnětné rady k bakalářské práci a za podporu, a to nejen ve studijní oblasti. Zvláštní poděkování patří Mgr. Ondřeji Vávrovi za to, že mi dopomohl k nalezení mé vlastní identity.

Prohlášení

Místopřísežně prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci na téma: „Budování identity dospívajících vyrůstajících v náhradní rodinné péči“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci, dne

Podpis

OBSAH

ÚVOD	5
TEORETICKÁ ČÁST	6
1 ADOLESCENCE	7
1.1 VYMEZENÍ OBDOBÍ ADOLESCENCE.....	7
1.2 TĚLESNÉ SCHÉMA JAKO SOUČÁST IDENTITY ADOLESCENTŮ.....	8
1.3 VLIV EMOČNÍCH ZMĚN U ADOLESCENTŮ NA UTVÁŘENÍ VZTAHU K SOBĚ.....	9
1.4 SOCIÁLNÍ VZTAHY U ADOLESCENTŮ A JEJICH VLIV NA VYTVÁŘENÍ IDENTITY	10
2 IDENTITA Z TEORETICKÉHO HLEDISKA	12
2.1 VYMEZENÍ POJMU IDENTITA.....	12
2.2 VÝVOJ IDENTITY V ADOLESCENCI	13
2.3 ERIKSONOVO VÝVOJOVÉ POJETÍ IDENTITY	14
2.3.1 <i>Kritické zhodnocení Eriksonova vývojového pojetí identity</i>	15
2.4 STAVY IDENTITY PODLE J. E. MARCII	15
2.4.1 <i>Kritické zhodnocení stavů identity podle J. E. Marcii</i>	16
3 IDENTITA DOSPÍVAJÍCÍCH VYRŮSTAJÍCÍCH V NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČI	18
3.1 VYMEZENÍ POJMU NÁHRADNÍ RODINNÁ PÉČE.....	18
3.1.1 <i>Formy náhradní rodinné péče</i>	18
3.1.2 <i>Pěstounská péče</i>	19
3.1.3 <i>Psychologické aspekty pěstounské péče</i>	20
3.2 RANÁ TRAUMATA OHROŽUJÍCÍ DĚTI V NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČI.....	21
3.3 BUDOVÁNÍ IDENTITY V NÁHRADNÍ RODINNÉ PÉČI.....	23
3.3.1 <i>Rodinná identita</i>	23
3.3.2 <i>Budování rodičovské identity náhradních rodičů</i>	24
3.3.3 <i>Budování identity dospívajících v náhradní rodinné péči</i>	24
VÝZKUMNÁ ČÁST	27
4 VÝZKUMNÝ PROBLÉM, CÍLE PRÁCE, VÝZKUMNÉ OTÁZKY	28
5 METODOLOGICKÝ RÁMEC VÝZKUMU	29

5.1	TYP VÝZKUMU	29
5.2	METODY ZÍSKÁVÁNÍ DAT	29
5.2.1	<i>Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2</i>	31
6	METODY ZPRACOVÁNÍ A ANALÝZY DAT	33
7	ETIKA VÝZKUMU	35
8	VÝBĚROVÝ SOUBOR.....	36
9	VÝSLEDKY	37
9.1	ANALÝZA VÝSLEDKŮ PODLE JEDNOTLIVÝCH PARTICIPANTŮ	37
9.2	VÝSLEDKY TEMATICKÉ ANALÝZY	46
10	DISKUZE	51
11	ZÁVĚR	55
	SOUHRN.....	57
	SEZNAM POUŽITÝCH ZDROJŮ A LITERATURY	60
	SEZNAM TABULEK	66

ÚVOD

Pevný pocit osobní identity je velmi důležitý pro zdravý psychický vývoj člověka, neboť to, jak máme utvořený vztah k nám samotným, se odrazí i ve vztahu k druhým. Ale i samotné vztahy, které na nás působí, budou mít dopad na naše sebepojetí. Budování identity a nalézání cesty k nám samotným je celoživotním procesem. I přestože tento proces není nikterak časově omezen, hlavní pozornost si zasluhuje období adolescence, kdy se otázky po vlastní identitě stávají markantními. Těmto otázkám jsou vystaveny i děti a dospívající v náhradní rodinné péči. Nalezení odpovědí na tyto otázky může být o něco složitější, neboť část jejich identity je odlišná od identity náhradních rodičů.

Jak už bylo nastíněno, ne všem dětem je umožněno vyrůstat u svých biologických rodičů, a tak se pěstounská péče společně s adopcí stává vhodným místem, které by mělo těmto dětem poskytnout stabilní zázemí, potřebu lásky a péče. Nelze pochybovat tedy o tom, že takovéto zázemí může poskytnout prostor pro nalezení identity stejně dobře, jako zázemí dětí vyrůstajících s pokrevními rodiči.

Tato práce je věnována dospívajícím vyrůstajícím v náhradní rodinné péči, především v péči rodinného typu. Hlavním cílem je popsat, jak tyto dospívající nahlízejí na svou identitu, co jim pomáhá k nalezení cesty k nim samotným a do jaké míry ovlivňuje jejich identitu vědomí toho, že nevyrostají se svými biologickými rodiči. Na jejich identitu jsme se snažili zaměřit komplexněji, a prozkoumat tak nejen změnu pohledu na sebe sama, ale podívat se i na to, jak se vyrovnávají s tělesnými změnami, jak je ovlivňuje jejich blízké okolí, jaké jsou jejich hodnoty, potřeby vedoucí k pozitivní identitě a představy o budoucnosti.

Práce obsahuje teoretickou a výzkumnou část. Teoretická část se skládá ze tří kapitol, které se dotýkají vývojového období adolescence, vymezení pojmu identity a samotné problematiky budování identity dospívajících vyrůstajících v náhradní rodinné péči.

Výzkumná část přináší pohled samotných dospívajících vyrůstajících v NRP, proto k získávání dat byla zvolena metoda polostrukturovaného interview, neboť nám umožňuje lépe se přiblížit k samotným respondentům, a podívat se na to, kterým životním oblastem přikládají největší význam. Metoda polostrukturovaného interview byla doplněna o zúčastněné pozorování a dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 (Obereignerů, et al., 2015). Poté následuje analýza získaných dat a nalezení stěžejních témat, které nám pomohou k zodpovězení výzkumných otázek. V závěrečné části výzkumu nalezneme srovnání s výzkumy zabývající se obdobnými tématy.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Adolescence

Hlavní charakteristikou období adolescence (z lat. *adolescens* = dospívající, mladý) je přechod z dětství do dospělosti, kdy dospívající usiluje o dosažení integrace zkušeností z minulé vývojové fáze do budoucí role dospělého člověka (Langmeier & Krejčířová, 2006). Zájem o období adolescence vzbudila stejnojmenná publikace G. S. Halla z r. 1904. Hall na adolescenci pohlíží jako na období „*storm and stress view*“ (bouří a krizí), které je doprovázené emoční labilitou, jež je podmíněna biologickými změnami u adolescentů (Arnett, 2006). V současné době se opouští od deficitních modelů, které se soustředily především na biologické změny doprovázející období adolescence, a klade se větší důraz na individualitu, plasticitu tohoto období a souhru jiných faktorů ovlivňující vývoj člověka, jako je například výchova či rodinné zázemí (Nielsen Sobotková, 2014).

Je důležité podotknout, že období adolescence je velmi široký pojem, a proto se v následující kapitole zaměříme na jeho vymezení a následně budou představeny biologické, emoční a sociální změny, které jsou spjaté s touto vývojovou etapou.

1.1 Vymezení období adolescence

Počátek dospívání je spjat s prvními známkami pohlavního zrání, kdy dochází k akceleraci růstu a objevení sekundárních pohlavních znaků. Vymezení období dospívání je proto obtížné časově ohraničit, neboť změny neprobíhají u všech adolescentů ve stejnou dobu a nejsou ani rovnoměrně zastoupeny. Norma výskytu prvních sekundárních znaků se u dívek uvádí od 8 do 15 let a u chlapců v rozmezí 9-17 let. Přes značnou intraindividuální a interindividuální variabilitu Langmeier a Krejčířová (2006) stanovují dolní hranici dospívání od 11/12 let a horní hranici do 20/22 let. Období dospívání nadále rozdělují do dvou období: období pubescence a adolescence. Další autoři jako Macek (2003); Nielsen Sobotková (2014); Vágnerová (2012) používají členění podle anglosaské terminologie, která celé období dospívání označuje termínem adolescence. American Psychological Association (2018) termínem adolescence označuje celé období dospívání od 10 do 19 let, proto pojmy dospívající a adolescent budou nadále uváděny jako synonyma.

V práci bude použita periodizace dle Vágnerové (2014), která období dospívání rozděluje na ranou adolescenci (11-15 let) a pozdní adolescenci (15-20 let). Vzhledem k výběru participantů, jejichž věkové rozmezí zahrnuje jak ranou, tak i pozdní adolescenci, budou v dalších kapitolách stručně zmapovány vývojové proměny, které doprovází období

adolescence, neboť budování vlastní identity je ovlivněno jak dosažením určité emoční zralosti, tak i socializačním působením a kognitivními schopnostmi (Vágnerová, 2012).

1.2 Tělesné schéma jako součást identity adolescentů

Tělesné změny v období dospívání sehrávají důležitou roli k rozvoji nové identity a zasahují do sebepojetí dospívajícího, proto se v této kapitole budeme věnovat fyzickým změnám, které jsou spjaté s obdobím adolescence, a vnímáním těchto změn u dívek a chlapců.

Mezi první znaky pohlavního dospívání u dívek je vývoj prsů neboli telarché, který nastupuje mezi 10. až 11. rokem. O půl roku později se objevuje pubické ochlupení (pubarché).¹ Důležitým kritériem pro začátek menstruace u dívek je množství tělesného tuku, přičemž průměrný věk první menstruace v evropských zemích se uvádí okolo 13. roku. První menses ovšem bývají anovulační a nepravidelné. U chlapců probíhá fyzický vývoj o jeden až dva roky později a je doprovázen zvětšením objemu varlat, pubickým ochlupením a růstem hrtanové chrupavky, která zapříčiňuje mutaci neboli změnu hlasu. Průměrný věk první ejakulace u chlapců v evropských zemích je 14 let (Langmeier & Krejčířová, 2006; Thorová, 2015).

Pro adolescenta tak v tomto období nastává důležitý úkol a tím je přijetí tělesných změn, které jsou způsobené zmíněnými projevy pohlavního zrání. Adolescent svému tělu začíná projevoval zvýšenou pozornost, a tak se tělesné schéma (body image) stává důležitým faktorem sebeprezentace adolescenta. Významnou roli ke vztahu k vlastnímu tělu sehrává okolí a masmédiá, neboť adolescent potřebuje ujištění, že jeho zevnějšek je sociálně akceptován, což má dopad na jeho sebehodnocení (Grogan, 2016; Vágnerová, 2000). Ukazuje se, že zvýšená nespokojenost se svým tělem u obou pohlaví je nejen zapříčiněna vyšším BMI (body mass index), ale také kritickými poznámkami ze stran vrstevníků, rodičů či jiných blízkých osob (Šmídová et al., 2018).

Přijetí tělesných změn bezpochybně sehrává podstatnou roli ve vytváření identity a ovlivňuje mínění o svém těle i v další vývojové etapě. To například dokládá i výzkum, který byl realizován na studentech 1. a 2. ročníků vysoké školy (průměrný věk 20 let), který ukazuje, že až tři čtvrtiny dotazovaných nebylo spokojeno se svou postavou, což se projevilo i na poklesu sebehodnocení (Hrachovinová et al., 2005).

¹ U menšího počtu dívek je pořadí obrácené (Thorová, 2015).

Klíčovou roli sehrávají i odlišnosti tělesných změn napříč pohlavími. Jak už bylo zmíněno, dívky dospívají dříve a tělesné změny jsou tak nápadnější než u chlapců, což může vyvolat větší nejistotu a zhoršit sebehodnocení (Vágnerová, 2000). Pokles sebehodnocení fyzického vzhledu v období dospívání můžeme pozorovat nejen u dívek, ale i u chlapců, což poukazuje na význam, který adolescenti přisuzují svému fyzickému vzhledu (Orel et al., 2015). U chlapců, na rozdíl od dívek, bývá nespokojenost s vlastním tělem zapříčiněna jak vyšším, tak i nižším BMI (Konstansk et al., 2004).

1.3 Vliv emočních změn u adolescentů na utváření vztahu k sobě

Období adolescence je spjato nejen s významnými biologickými změnami, ale rovněž i se změnami, které stimulují oblast citového prožívání. Množství změn probíhajících na počátku rané adolescence má tak významný důsledek pro porozumění afektivním procesům. V souvislosti s hormonální proměnnou dochází k nápadnějším emočním reakcím, které jsou doprovázené proměnlivostí nálady, kdy intenzivní citové prožívání snadno střídá pocit apatie (DeRose & Brooks-Gunn, 2008; Vágnerová, 2005). Pro ranou adolescenci je mimo jiné typický emoční egocentrismus, kdy dochází ke zvýšené pozornosti k vlastnímu jednání a prožívání (Říčan, 2004). Dospívající tak mají pocit tzv. „imaginárního publika“, kdy jsou přesvědčeni, že jsou v centru zájmu druhých stejně, jako jsou centrem své vlastní pozornosti (Levine & Munch, 2016 in Blatný, 2016).

Emoce jsou spjaté i s utvářením vztahu k sobě, neboť emoční nevyrovnanost souvisí s výkyvy v sebehodnocení (Vágnerová, 2012). Kladné emoční hodnocení ke své vlastní osobě je podle Campellové (1990) důsledkem především dobrého sebepoznání adolescentů, což vede i k větší sebejistotě a ukotvení vlastní identity. Snopek et al. (2011) ve své studii zjistili, že vysoké sebehodnocení u adolescentů souvisí nejen s emoční stabilitou, ale také s nízkou mírou nejistoty a vyzrálostí, tj. zodpovědností. Mění se i celkový objekt sebehodnocení. Na prahu rané adolescence se sebehodnocení opírá o konkrétní chování dospívajícího. Sebehodnocení je v pozdní adolescenci komplexnější a souvisí tedy s hodnocením celé osobnosti (Leahy, 1985 in Macek, 2003).

Citové prožitky bezprostředně ovlivňují utváření vztahu k sobě samému. Ztráta citové jistoty a stability na prahu rané adolescence, tak může mít vliv na pokles sebeúcty, která je ovlivněna přijetím adolescenta jinými lidmi, a to nejen dospělými, ale především jejich vrstevníky (Vágnerová, 2012). V další kapitole se proto budeme zabývat tím, jak interpersonální vztahy mohou souviset s vytvářením identity u adolescentů.

1.4 Sociální vztahy u adolescentů a jejich vliv na vytváření identity

Vytváření identity není jediným vývojovým úkolem v období dospívání. Jedním z dalších vývojových úkolů, který je spjat s tímto obdobím, je postupná emancipace od rodiny a navázání významnějších vztahů s vrstevníky (Langmeir & Krejčířová, 2006). Proces emancipace je snadnější, jsou-li vztahy v rodině kvalitní a založené na blízké citové vazbě. Avšak ani v ideálních podmínkách nezůstává emancipace snadným vývojovým úkolem, a to nejen pro samotné adolescenty, ale i pro jejich rodiče. Během procesu emancipace dochází ke střetu zájmů. Na jedné straně se rodiče snaží dítě nadále kontrolovat, zatímco adolescenti touží po větší nezávislosti (Vágnerová, 2014). Odmítnutí kontroly ze strany rodičů mohou adolescenti demonstrovat zvýšenou kritičností vůči nim, kdy jsou jim vytkány jak už domnělé, tak skutečné nedostatky (Langmeir & Krejčířová, 2006). I přes zvýšenou kritičnost se adolescenti snaží udržet pozitivní vztahy s rodiči, což dokládá i studie Geckové et al. (2000), kteří pokládají rodiče, především matku, za nejdůležitější zdroj sociální opory.

Podle Browna a Larsona (2009) jsou pro dospívající významné především dvě vrstevnické skupiny. První z nich je skupina spolužáků, která je sice vytvořena náhodně, ale dochází zde k vzájemné konfrontaci na denní bázi v rámci institucionálního kontextu školy. Druhou skupinou jsou přátelé mimo školu, kteří jsou adolescenty vybíráni a se kterou tráví podstatnou část svého volného času. Jiné studie (Albarello et al., 2017; Palmonari et al., 1990) pak poukazují na to, že právě identifikace s oběma skupinami sehrává důležitou roli pro individuální poznání, což souvisí i s rozvojem osobní identity.

Na začátku rané adolescence se mohou ještě objevit rozdíly mezi dívčím a chlapeckým přátelstvím, avšak ty se postupně vytrácí (Janoušová, 2008). Rose a Rudolph (2006) zjistili, že především pro dívky na prahu rané adolescence nabývají přátelství velkého významu, neboť ze strachu ze ztráty přátelství se často chovají tak, aby naplnila očekávání, která jsou na ně ze stran přátel kladena. Tato touha po uznání a hodnocení, nejen ze stran dívek, umožňuje dospívajícím korigovat a usměrňovat své chování. Právě vrstevnické skupiny (*peer arena*) slouží jako tzv. testovací publikum (*sounding board*), jenž poskytuje dospívajícímu zpětnou vazbu a sebereflexi napomáhající k budování své identity (Seltzer, 1989 in Thorová, 2015).

Starší adolescenti se postupně odpoutávají od vlivu vrstevnických skupin a spíše vyhledávají individuální vztahy, které mají hlubší a trvalejší charakter (Vágnerová, 2005).

Dalo by se tedy říct, že osobní identita je bezprostředně spjata s identitou skupinovou. Ne zřídka se tak stávají dospívající členy různých subkultur, které slouží k vymezení jak vůči rodičům/jiným autoritám, tak vůči svým vrstevníkům. Členství v subkultuře napomáhá k převzetí již existující identity, což je daleko jednodušší úkol, než tvorba identity vlastní (Macek, 2003).

Přestože skupina vrstevníků nabývá v adolescenci podstatně větší význam, slouží spíše jako upevňovatelé hodnot, které si adolescenti ponechávají z původní rodiny (Peck et al., 1960 in Langmeir & Krejčířová, 2006).

2 Identita z teoretického hlediska

„Identita nemá základ v tom, že se soustředíme na své já, ale spíše v tom, že se oddáme nějaké věci, že své já nalezneme naplněním konkrétní práce.“ (Frankl, 2021, 116)

V první kapitole si nejprve stručně vymezíme pojem identita. I přesto, že formování identity probíhá po celý život, se právě v období adolescence otázka hledání identity stává nejmarkantnější, proto se především zaměříme na vývoj identity v adolescenci. Jsme si vědomi, že přístupu ke zkoumání identity existuje nespočet, avšak pro účely bakalářské práce jsme si zvolili psychoanalytické pojetí identity. Na závěr se proto budeme podrobněji věnovat teorii ego identity, kterou navrhl E. H. Erikson, a stavům identity podle J. E. Marcii.

2.1 Vymezení pojmu identita

Pojem identita lze chápat jako „složitý psychologický konstrukt, který obsahuje soubor názorů vztaheného k vlastnímu „já“, včetně životních hodnot a postojů, který jedinec zaujímá“ (Thorová, 2015, 286). Erikson (2015) chápe pojem identita jako potřebu integrace sebe samého, nalezení svého místa a hodnoty ve společnosti.

Formování osobnosti člověka je neodmyslitelně spjato s informacemi, které získává nejen introspekci a sebereflexí, ale je i výsledkem interakce mezi jedincem a jeho okolím (Erikson, 2015). Macek (2003) rozděluje dva aspekty identity: osobní a sociální. Osobní aspekt identity má za úkol zodpovědět na otázku „Kdo jsem já“. Odpověď na tuto otázku čerpá jedinec ze sebereflexe a sebehodnocení. Sociální aspekt identity pak vyplývá z pocitu začlenění a dává odpovědi na otázky typu „Kam patřím“ či „Kam směřuji“. Propojením těchto dvou aspektů by si měl člověk vybudovat identitu, která ho učí přijímat sociální normy či role a zároveň ho učí uvědomování vlastní jedinečnosti (Macek, 2003). Podobně na identitu nahlíží i Bačová (1996), která identitu rozděluje do tří skupin:

1. **Intrapersonální identita**, která vychází z vlastního nitra, slouží k sebeuvědomění si své celistvosti a přijetí své osobnosti s kladnými i zápornými vlastnostmi.
2. **Intrapersonální identita** je formována na základě vztahovosti k druhým a přijetím sociálních rolí.
3. **Sociální identita** je vyjádřená sounáležitostí s malou či velkou skupinou, a to buď na základě vlastní volby, nebo předurčením (např. etnická identita).

Pojem identita lze shrnout následující definicí: „Identita popisuje organizaci a dynamiku jednotlivých psychických komponent spojených s unikátní zkušeností jedince. Tato zkušenost je sdílená s jinými lidmi, vzniká v sociálním kontextu a na osobní úrovni reprezentuje sociální kontext“ (Tyrlik et al., 2010, 10). Je třeba zdůraznit, že existuje nespočet rozmanitých definic pojmu identita, proto nadále budeme interpretovat pojem identita nejen jako formu sebereflexe jedince, ale i jako konstrukt, který je ovlivněn interpersonálními vztahy s ohledem na vývojovou etapu jedince.

2.2 Vývoj identity v adolescenci

Období dospívání je specifické tím, že dochází k významným biologickým, kognitivním a emocionálním změnám, které nutí adolescenty přemýšlet o tom, kým jsou, potažmo kým by se chtěli stát.

Je důležité podotknout, že budování identity probíhá jinak u dítěte na prahu rané adolescence (11-15 let) a pozdní adolescence (15-20 let). Sebereflexe v rané adolescenci je namířena na fyzické změny, emoční rozkolísanost a vztahy s vrstevníky, zatímco pro pozdní adolescenci je pro formování identity podstatná akceptace ze strany vrstevníků (Macek, 2003).

Procesem individuace osobnosti adolescentů v jednotlivých věkových obdobích se zabývala R. Josselsonová (1989 in Thorová, 2015), která ji popsala ve 4 stádiích:

1. **Fáze diferenciac**e nastupuje mezi 12. až 13. rokem života. Adolescent si začíná uvědomovat svou rozdílnost od ostatních jak ve fyzické, tak i v psychické oblasti, což demonstruje zvýšenou kritičností k okolí, od kterého se snaží diferencovat.
2. **Fáze získávání zkušeností a experimentování** se objevuje okolo 14. až 15. roku života a je charakteristická potřebou vyhranit se vůči autoritám, což se váže snahou získat větší míru autonomie.
3. **Fáze sblížení se s přáteli** následuje po bouřlivé fázi experimentování okolo 16. až 17. roku života. V této fázi dochází ke zlepšení vztahů s rodiči, popřípadě jinými významnými autoritami.
4. **Fáze konsolidace vztahu k sobě** je poslední fází, která nastupuje okolo 18. roku života a trvá až do konce dospívání. Josselsonová tuto fázi popisuje jako fázi psychického osamostatnění, ve které by mělo dojít k vytvoření určité podoby identity.

Vývoj identity je do značné míry u každého jedince velmi individuální a významnou součástí této individuální identity jsou i rozdíly mezi pohlavími. Giliganová (1993) uvádí, že dívky svou identitu definují nejčastěji prostřednictvím vztahů k lidem než vlastnostmi charakterizující jejich osobu. U chlapců významnou součástí individuální identity sehraje míra dosažení sociální pozice, která je dána kompetencemi a výkonem (Marcia, 1966 in Vágnerová, 2000). Jak už bylo zmíněno, podle psychoanalyticky orientovaného amerického psychologa Erika Homburgra Eriksona, který rozpracoval vývojová stádia člověka (tzv. osm vývojových stádií)², je právě pro období dospívání typický konflikt mezi identitou a zmatení rolí. V následujících kapitolách se proto budeme dále zabývat formováním identity dle Erika Eriksona a stavům identity podle J. E. Marcii, která navazovala na tuto teorii.

2.3 Eriksonovo vývojové pojetí identity

Erik Erikson ve své teorii psychosociálního vývoje osobnosti popsal životní cyklus člověka. Podle této teorie jedinec v průběhu svého života prochází osmi vývojovými stádii, které jsou charakteristické psychosociálním konfliktem a krizí. Úkolem jedince v každé životní etapě je vyřešit konflikt, aby mohl postoupit do další vývojové etapy (Munley, 1975). Podle Eriksona (2015) vývoj člověka závisí na třech procesech, jenž se vzájemně ovlivňují. Jde o biologické procesy, které jsou geneticky podmíněné v interakci psychických procesů organizujících individuální zkušenost, a vlivy sociální a kulturní.

V období adolescence je vývojovým úkolem dospívajícího vytvoření identity a vlastního já (ego-identita). V opozici vůči vytvoření si vlastní identity je zmatečnost role, která může vést k pocitu nejasnosti smyslu „životní cesty“ (Dimitrova et al., 2019). Krize se objevuje tehdy, kdy se adolescent potýká s protichůdnými požadavky, které ho nutí vypořádat se s konflikty týkající se fyzických, sociálních, psychologických, emocionálních a rodinných změn během období dospívání (Elsayed, 2021). Pro vytvoření si vlastní identity dospívající čerpá ze své vlastní sebereflexe, kdy jsou potvrzovány a zavrhovány dětské identifikace z předešlého vývojového období (Erikson, 2015). Ctností vyrůstající z adolescence je věrnost, která ovlivňuje schopnost důvěry v samu sebe, a prokázání věrnosti svým ideologiím (McLean & Syed, 2015). V opozici vůči věrnosti stojí odmítnutí role, která se projevuje jak neprůbojností k hledání své identity, tak i systematickým vzdorem, jenž je

² Teorie psychosociálního vývoje byla doplněna manželkou Erika Eriksona Joan Mowat Eriksonovou ještě o devátý stupeň, jehož opoziční póly psychosociální krize tvoří společenská integrita vs. Odloučenost. Tato etapa navržena pro období pozdního stáří (80+) (Thorová, 2015).

charakterizován sociálně nepřijatelnými prvky a může vést k delikventnímu chování (Erikson, 2015). Domníváme se, že odmítnutí role nemusí mít pouze negativní aspekt, ale mohlo by vést k tzv. moratoriu, tj. období experimentování, kdy dospívající zakouší alternativní způsoby bytí. Erikson (2015, 77) uvádí že „odmítnutí role pak pomáhá ohraničit vlastní identitu a probouzí alespoň experimentální loajality...“

2.3.1 Kritické zhodnocení Eriksonova vývojového pojetí identity

Hlavní přínos Eriksonovy teorie psychosociálního vývoje je, že klade důraz na vývojové změny v průběhu celého životního cyklu³ a identitu člověka. Podle Beubackera a Coopera (2000) se Eriksonova teorie ego identity řadí k silným přístupům ke zkoumání identity, a to především z toho důvodu, že zdůrazňuje schopnost udržení si stejnosti vlastní ego identity v čase, a klade důraz na rozvoj identity osobní. Dimitrova et al. (2019) ve své studii ale kritizují především Eriksonův způsob komplexního popisu identity, jenž může vést k obtížnému empirickému zmapování. Podle Marcia (1966 in Thorová, 2015) se totiž osobnost skládá z mnoha identit vztahujícím se k různým životním oblastem, jako je například profesní a politická orientace, víra a náboženství, pohlavní identita či intimní vztahy. V následující kapitole se vývoji identity dle Jamese Marcia budeme věnovat podrobněji.

2.4 Stavy identity podle J. E. Marcii

James Marcia, podobně jako E. H. Erikson, pokládá za důležitý vývojový úkol v období adolescence nalezení vlastní identity (Thorová, 2015). Marcia díky metodě polostrukturovaného rozhovoru „*Identity Status Interview*“ (Interview stavu identity) definoval čtyři stavy identity na základě přítomnosti či nepřítomnosti závazku a krize (Výrost & Slaměnik, 2008). Krize mohou způsobit vnitřní napětí či pocity úzkosti. Díky těmto emočním otřesům jsou dospívající nuceni reflektovat své dosavadní hodnoty a pochybovat o nich. Pokud začnou zkoumat nové možnosti, může dojít k rozvíjení nových hodnot a různých rozhodnutí o jejich budoucím směřování (Marcia, 1966 in Elsayed, 2021).

Za nejméně zralou fázi budování identity můžeme považovat tzv. **difuzní** či **rozptýlenou identitu** (*identity diffusion*). Tato úroveň identity je charakteristická nízkou úrovní explorační a nepřítomnosti závazku. Difuzní identita značí nízkou potřebu

³ Je ovšem důležité podotknout, že dětskému věku Erikson věnoval více pozornosti než dospělému. Stádia v dospělosti jsou uváděny méně diferencovaně (Thorová, 2015).

sebedefinování a ukotvení své identity a místa ve společnosti. Příčiny mohou být různé, přičemž nejčastěji je to spojeno s pocitem přetížení požadavky, které jsou na adolescenty kladeny (Marcia, 1966 in Konečná et al., 2010).

Status předčasného uzavření (*foreclosure identity*) je charakteristický konvenčním životním stylem jedince, kdy bez vlastního úsilí a hledání alternativ přebírají identitu druhých. Lidé s předčasně uzavřenou identitou jsou sice spokojeni s tím, kým jsou, avšak jejich sebevědomí je nízké a jsou závislí na názorech autorit (Marcia, 1966 in Macek, 2003).

Taková úroveň identity, kdy se dospívající nachází uprostřed krize, která je odrážena vysokou mírou experimentování a zároveň nízkou mírou závazku, Marcia označuje pojmem *moratorium* neboli **odložená identita**. Dospívající v této fázi zatím neučinili žádná definitivní rozhodnutí, která by formovala jejich osobní hodnoty, přesvědčení či budoucí cíle. Tito jedinci nejsou oddáni konkrétní identitě, oscilují mezi různými názory a jejich sebepojetí je tak do značné míry roztržštěné (Marcia, 1966 in Elsayed 2021). Dojde-li ke zdárnému vyřešení krize, nastupuje závazek, který souvisí s přijetím zodpovědnosti za své rozhodnutí. Takovou úroveň identity, kde je krize vyřešena a závazek přítomný, označuje Marcia jako **dosazení autentické identity** (*identity achievement*). Jedinci, kteří dosáhli této úrovně, se vyznačují adekvátním sebevědomím a jsou schopni v životě více riskovat (Marcia, 1966 in Thorová; Karkouti, 2014). Aby mohli mladí lidé dosáhnout této formy identity, musí dojít k vlastním rozhodnutím a přesvědčení bez ohledu na názory rodičů či jiných autorit (Elsayed, 2021).

Tab. 1: Přehled stavů identity podle J. E. Marcii

Identita	Krize	Závazek	Charakteristika
Difuzní	Může/nemusí nastat	Nepřítomný	Neukotvená identita
Uzavřená	Nepřítomna	Pasivně přijatý	Nízké sebevědomí
Odložená	Přítomna	Nepřítomný	Roztržštěné sebepojetí
Autentická	Vyřešena	Přítomný	Adekvátní sebevědomí

2.4.1 Kritické zhodnocení stavů identity podle J. E. Marcii

Ukazuje se, že ve vývoji stavu identity, existují genderové rozdíly, kdy dochází k tomu, že ženy obecně dosáhnou autentické identity dříve než muži (Fadjukoff et al., 2016). Stavům identity J. E. Marcii je vytýkáno rovněž to, že nevěnuje dostatečnou pozornost otázce rasy a etnického původu. Navíc tato teorie nedokáže pojmut identitu jako proces časového kontinua, neboť není dodržována vývojová posloupnost (McLean & Syed, 2015).

Kritikou jak Marciovi, tak Eriksonovi teorie se zabývala ve své studii i Elisabetta Crocetti (2017), která navrhla třífaktorový model identity. Tento model nahlíží na tvorbu identity jako na dynamický proces, během kterého si adolescenti postupně přehodnocují své závazky, a mohou tak oscilovat mezi různými stavy identity v průběhu vývoje. Kroger (2007) ve své publikaci uvádí studii Brodinského (1987), který navrhl adaptaci stavů identity dle Marcia, neboť se domníval, že u adoptovaných adolescentů můžeme předpokládat rozdílné reakce na otázky identity.

3 Identita dospívajících vyrůstajících v náhradní rodinné péči

„Kojit a krmit dítě je možno bez lásky – dávat dítěti pocit důvěry, opory a jistoty však bez lásky nejde.“ (Matějček, 2005, 229) Právě tento výrok je důležitý k porozumění tomu, že náhradní rodinná péče, která je založená na vřelých vztazích, může poskytnout dítěti zdravý vývoj vedoucí k vytvoření pozitivní identity stejně tak dobře, jako dětem, které jsou vychovávány v biologických rodinách.

V následující kapitole budou stručně vymezeny systémy náhradní rodinné péče (dále jen NRP) v České republice. Podrobněji se budeme věnovat především péči pěstounské. Dále se zaměříme i na psychologické aspekty přijetí dítěte do NRP, se zřetelem na budování identity v období adolescence.

3.1 Vymezení pojmu náhradní rodinná péče

V Psychologickém slovníku (Hartl & Hartlová, 2000) pojem NRP není nijak vymezen a nalezneme zde pojmy ryze konkrétní, jako např. osvojení (Nožířová, 2012). Pro účely bakalářské práce budeme NRP definovat jako „systém sloužící k ochraně ohrožených dětí, jež nemohou z nejrůznějších příčin vyrůstat ve své vlastní, biologicky příbuzné rodině“ (Trnková, 2018, 13). Systém NRP se dělí na péči kolektivní, která je zajišťována v rámci ústavních zařízení, a na individuální, neboli péči rodinného typu (Trnková, 2018). V následujících kapitolách bude pozornost věnována především péči individuální.

3.1.1 Formy náhradní rodinné péče

Ne všem dětem je umožněno vyrůstat ve vlastní rodině, a proto jedním z úkolů orgánů sociálně právní ochrany dětí je umožnit nalezení kvalitní náhradní rodinné péče. Formy NRP jsou upravené zákonem č. 89/2012 Sb., občanského zákoníku a v současné době existuje celkem 5 podob NRP – *svěření dítěte do péče jiné osoby, pěstounská péče, pěstounská péče na přechodnou dobu, poručenství a osvojení* (MPSV, 2019).

Osvojení

Stěžejní rozdíl mezi pěstounskou péčí a osvojením je zánik vztahu k původní rodině. Dítě získává osvojením příjmení osvojitele. Osvojitel má v plném rozsahu odpovědnost za dítě a rozhoduje, na rozdíl od pěstouna, i o zásadních otázkách dítěte (např. výběr školy, odcestování do ciziny apod.) (Bubleová et al., 2011).

Aby mohlo dojít k osvojení, je zapotřebí nejen souhlas rodičů dítěte nebo osob oprávněných, které mohou dát souhlas za rodiče, ale rovněž manžela osvojitele a osobní souhlas osvojeného dítěte, které dosáhlo alespoň 12 let.⁴ Další podmínky k osvojení vymezuje § 794 až § 845 občanského zákoníku (viz MPSV. CZ., 2019).

Poručenství

Poručenství nastává v situaci absence obou, nebo alespoň jednoho z rodičů, kteří mají plnou odpovědnost za výchovu a péči o dítě. Může se jednat například o situace, kdy oba rodiče nezletilého zesnuli, byli zbaveni či omezeni rodičovské odpovědnosti, nebo se jedná o rodiče nezletilé.

Poručník má všechna práva a také všechny povinnosti k dítěti jako rodič. Na rozdíl od rodičů nemá povinnost vyživovací. Za poručníka jmenuje soud především toho, koho doporučili rodiče. Není-li nikdo doporučen, soud ustanovuje poručníkem někoho z příbuzných, popřípadě jiného vhodného člověka (viz MPSV.CZ., 2019).

Svěření dítěte do péče jiné osoby

Tuto formu NRP ustanovuje soud tehdy, pokud o dítě nemůže pečovat žádný z rodičů ani poručník. Svěření dítěte do péče jiné osoby má přednost před péčí kolektivní, která je zajišťována v rámci ústavní výchovy. Stěžejní podmínkou nadále zůstává především zájem dítěte, vhodným kandidátem je proto osoba, kterou dítě zná a má k ní vytvořené citové pouto (Bubleová et al., 2011).

Pečující osoba je dále oprávněná rozhodovat jen o běžných záležitostech dítěte, musí umožnit styk s biologickými rodiči a příbuznými (není-li soudem ustanoveno jinak). Vyživovací povinnost zůstává rodičům. Tato forma NRP se od pěstounské odlišuje tím, že osoba pečující má právo s těmito financemi hospodařit v zájmu dítěte (MPSV.CZ., 2019).

3.1.2 Pěstounská péče

Zásadním milníkem v rozvoji NRP došlo v roce 1999, kdy byl přijat samostatný zákon o ochraně dětí č. 359/1999 Sb., který mimo jiné upravuje výkon pěstounské péče a odstranil tak podmínku dlouhodobé pěstounské péče (Pazlarová, 2016).

Pěstounskou péči lze definovat jako „zvláštní formu státem řízené a kontrolované náhradní výchovy v rodině, zabezpečované též z jeho strany hmotnou podporou“ (Burešová et al., 2008, 20). Pěstounská péče vzniká rozhodnutím soudu, přičemž z právního hlediska

⁴ Nedosáhlo-li dítě 12 let, dává souhlas opatrovník, kterým soud zpravidla jmenuje orgán sociálně-právní ochrany dítěte (MPSV, 2019).

je klíčovým činitelem zájem dítěte (Kolouchová et al., 2002). Není-li možné svěřit dítě do pěstounské péče, pak se jako krajní řešení nabízí ústavní výchova (Burešová et al., 2008). V praxi se setkáváme se dvěma formami pěstounské péče – individuální (v rodinách) a skupinové (v SOS vesničkách a podobných zařízeních) (Zezulová, 2012). Podle legislativy existuje i pěstounská péče na přechodnou dobu (dále jen PPPD), která však není tolik využívána, neboť při její realizaci je nezbytná velká opatrnost a individuální přístup (Sobotková, 2015). PPPD je určena dětem, u kterých se předpokládá, že se navrátí k biologickým rodičům do jednoho roku. V tomto časovém období mají rodiče možnost změnit podmínky k optimální výchově svých dětí (MPSV, 2019).

Pěstouni mají právo rozhodovat o běžných věcech dítěte, avšak je důležité podotknout, že pěstoun není zákonným zástupcem dítěte, a tak rozhodování o zásadních otázkách (např. cestování dítěte do zahraničí apod.) je vyhrazeno biologickým rodičům (Matějček, 1999). Dítě umístěné v pěstounské péči se nadále může stýkat s biologickými rodiči, avšak v některých případech je styk soudně omezen (Kolouchová et al., 2002). Zezulová (2012) pak dále doporučuje pro kontakt s biologickými rodiči přihlídnout především na psychosociální vývoj dítěte, jeho potřeby a rodinou historii. V následující kapitole se této tématice budeme věnovat podrobněji.

3.1.3 Psychologické aspekty pěstounské péče

Pěstounství je specifické především tím, že se jedná o tzv. psychologické rodičovství. Rodičovství biologické (pokrevní) a psychologické (nepokrevní) neznamenají protiklady, nýbrž jsou vzájemném souladu (Sobotková & Očenášková, 2013). I přesto, že obě rodičovství existují vedle sebe, jedno není podmínkou druhého (Matějček, 2005).

Sobotková (2010) předpokládá, že pokud dojde k bezvýhradnému přijetí dítěte adoptivními rodiči či pěstouny, stávají se tak pro něj psychologicky pravými rodiči. Bezvýhradné přijetí pak znamená plnou akceptaci dítěte se všemi jeho nedostatky a ničím nepodmíněnou láskou (Sobotková & Očenášková, 2013). Sobotková (2015) ve své studii pokládá za hlavní salutogenní a resilienci posilující faktor pro pozitivní vývoj dítěte, bezpečné a stabilní rodinné zázemí, se kterým se neodmyslitelně váže trvalé citové pouto k náhradním rodičům.

Jak už bylo zmíněno, dítěti, které je umístěné v pěstounské péči, je nadále umožněn kontakt s biologickou rodinou. Moyers et al. (2006) ve své studii upozorňují na to, že kontakt dítěte s biologickou rodinou je potřeba pečlivě a vždy individuálně zvážit, neboť může navodit u dítěte emocionální a výchovné problémy. Jiný výzkum (Tausing et al. 2001)

přinesl zjištění, že děti, které byly vráceny do biologické rodiny, vykazovaly častěji sebedestruktivní chování než děti, které zůstaly v pěstounských rodinách.

Návrat dítěte do biologické rodiny zůstává nadále prioritou, avšak se domníváme, že tato priorita by neměla být realizována pouze z toho důvodu, že vychází z legislativy, nýbrž by měl být vždy brán v potaz zájem a potřeby dítěte. Právě nestabilita související s přesuny dětí do biologických rodin či k různým pěstounům/náhradním rodičům se ukazuje jako nejzávažnější riziko pro zdravý vývoj dítěte (Barber & Delfabro, 2004; Sobotková, 2015). Nestabilita prostředí je považována za jednu z hlavních překážek k budování pozitivní identity dětí a dospívajících vyrůstajících v náhradní péči (Matějček, 2005; Sobotková, 2015).

3.2 Raná traumata ohrožující děti v náhradní rodinné péči

Jochmannová (2021) zmiňuje, že děti vyrůstající v NRP jak rodinného typu, či v ústavní péči, jsou ohroženy kumulativním stresem, který může souviset například se změnou pečovatele, odebráním, zanedbáváním či deprivací.

Raný stres vytváří kaskádu neurobiologických reakcí, které se mohou podepsat na nepříznivém vývoji mozku u dítěte (Teicher et al., 2003). Proto se v této kapitole budeme dále věnovat vývojovému traumatu, které vzniká v době, kdy je dítě závislé na pečující osobě (Jochmannová, 2021).

Na základě snímku z magnetické rezonance, můžeme pozorovat u osob postižených vývojovým traumatem atrofie v oblasti mediální části prefrontální kůry a oblasti insuly. Tyto oblasti zodpovídají za sebeuvědomování a vnímání vlastního těla (Jochmannová, 2021). Podle Van der Kolka (2015) mezi symptomy, které souvisí s poškozením oblastí korových center následkem traumatu, patří disociativní poruchy⁵, které se podílí na problémech spojené s vlastní identitou a sebepojetím. Traumatizované osoby disponují sníženým sebehodnocením, sebenenávistí a sebeobviňováním.

V souvislosti se závažnými traumatickými zážitky může dojít k poruše přizpůsobení (F43. 2) či posttraumatické stresové poruše (F43. 1) (viz Říčan & Krejčířová et al., 2006). Symptomy obou poruch jsou obdobné projevům u poruch chování či projevům u neurotických poruch. U dítěte se tak může objevit úzkost, deprese, dráždivost, agresivita či vývojová regrese. Do poruchy přizpůsobení zařazujeme i obtíže, které jsou důsledkem

⁵ Disociativní poruchy (F44.0) mají dopad na narušení integrace mezi vzpomínkami, vědomím vlastní identity, aktuálními pocity a tělesnými funkcemi. Mohou se objevit u disponovaných osob ve stresující události (Orel et al., 2020).

překonávání vývojových krizí. Právě u adolescentů se nejčastěji setkáváme s krizí identity, která se může projevit nejen emočními změnami, ale i přechodnými depersonalizačními a derealizačními poruchami⁶ (Říčan & Krejčířová et al, 2006).

Vývojové trauma souvisí se nejen se závažnými formami deprivace, ale také s problémy navázání bezpečné citové vazby neboli attachmentu. Poruchy attachmentu spadají pod raná postnatální traumata dětského věku, která jsou charakterizována nepříznivými událostmi, jež se staly do pěti let věku dítěte (APA, 2013; Jochmannová, 2021). Teorii attachmentu zformuloval v roce 1969 John Bowlby, který předpokládal, že dlouhodobá separace od pečující osoby má negativní vliv na emoční a kognitivní vývoj (Bowlby, 1969 in Thorová). Podle Vágnerové (2005) bývá důsledkem nejistota v oblasti sebehodnocení, která může přetrvat u dětí i v pozdějším věku. Takové děti pak disponují nízkou sebedůvěrou a pochybnostmi o vlastní hodnotě. Těžko navazují stabilní vztahy založené na důvěře, neboť samy nenavázaly takový vztah v citlivém období raného vývoje.

Jak již bylo nastíněno, k poruchám ve vývoji osobnosti se podílí i deprivací zkušenost, která se může projevit nejen ve vztahu k druhým lidem, ale i k sobě samým (Vágnerová, 2005). Podle Krejčířové (2006) se „psychická deprivace vztahuje k dlouhodobějším charakteristikám sociálního prostředí a emočního klimatu, v němž dítě vyrůstá“ (in Říčan & Krejčířová et al, 2006, 287). Mezi průkopníky ve studiu psychické deprivace v dětství patří psychologové Josef Langmeier a Zdeněk Matějček, kteří se zaměřili především na studium psychické deprivace v ústavní výchově. Zdůrazňují, že je zavádějící zužovat psychickou deprivaci pouze na otázku ústavní výchovy, neboť k nedostatečným uspokojením potřeb lásky a vřelého vztahu může docházet i u dětí vyrůstajících s biologickými či náhradními rodiči (Matějček, 2005).

Důsledkem časně psychické deprivace bývá narušení kognitivního a motorického vývoje, který se nejvýrazněji projevuje postižením ve vývoji řeči a sociálního chování u dětí vyrůstajících do tří let v ústavní péči. Mezi další důsledky patří narušení vývoje osobnosti, které se v dospělosti může manifestovat ve formě disociální poruchy osobnosti (Říčan & Krejčířová et al. 2006)

⁶ Depersonalizace se vyznačuje změnami ve vnímání sebe sama. Postižené osobě připadají vlastní psychické pochody či tělo cizí, nereálné a vzdálené. Při derealizaci připadá dotyčnému změněné jeho okolí (Orel et al., 2020).

Na základě neuspokojení základních citových potřeb či opakovaného střídání pečujících osob dochází u dítěte k ranému traumatu (Jochmannová, 2021). Podle DSM-5⁷ spadají mezi tato raná traumata kategorie desinhibovaná přichylnost v dětství (313.95), která spadá do skupiny traumatických poruch a poruch spojených se stresem⁸ (APA, 2013). Jochmannová (2021) tak dodává, že toto zařazení umožňuje nahlížet na deprivované děti jako na traumatizované.

3.3 Budování identity v náhradní rodinné péči

Identita s sebou nepřináší jen odpověď na otázku, kdo jsem či za koho mě považují druzí, ale je spojena i s institucionalizovanými znaky, jako je jméno a příjmení v občanském průkazu, které dítě nosí, ať už po biologických, či psychologických rodičích. Proto je důležité zamyslet se i nad tím, jak osvojené děti, popřípadě dospívající, reflektují svou rodinnou identitu, a jak se s ní sami identifikují.

3.3.1 Rodinná identita

Matějček (2005) chápe rodinu jako systém lidí, kteří jsou ve vzájemné interakci, a chování každého z nich, ovlivňuje chování ostatních. Pokud se budeme dívat na identitu z tohoto systémového pohledu, můžeme hovořit o tzv. rodinné identitě (Sobotková, 2007). Právě jednotlivé interakce mezi členy ovlivňují osobní identitu každého z členů a individuální procesy k dosažení vlastní identity (Scabini & Manzi, 2011). Ackerman v roce 1970 podotkl, že pro rodinnou identitu jsou důležité především dva aspekty – *rodinná celistvost* a *rodinná stabilita*. Rodinná celistvost vyjadřuje kognitivní a emocionální „my“ dané rodiny, což v sobě zahrnuje pocity sounáležitosti, blízkosti a vřelosti. Rodinná stabilita má pak za úkol udržet rodinnou identitu v čase, i přes všechny konflikty a krize, které mohou během vývoje nastat (Koščo, 1987; in Sobotková, 2007). Podobně na rodinnou identitu nahlíželi i Doherty et al. (1991), kteří v rámci svého rodinného modelu FIRO, jenž zahrnuje tři základní dimenze rodinné interakce – začlenění (*inclusion*), kontrola (*control*) a intimita

⁷ DSM-5 neboli Diagnostický a statický manuál (5. revize), je oficiální klasifikační manuál duševních poruch Americké psychiatrické společnosti. V Evropě se používá 10. revize Mezinárodní klasifikace nemocí – MKN-10. Od roku 2022 vychází v platnost MKN-11. (Orel et al., 2020). V době psaní naší práce je její česká verze stále ve stádiu příprav, proto i nadále vycházíme z MKN-10.

⁸ V MKN-10 (WHO, 1992 in Jochmannová, 2021) lze desinhibovanou poruchu v dětství nalézt mezi poruchami sociálních vztahů se vznikem specificky v dětství a v adolescenci (F94.2).

(*intimacy*), zdůraznili potřebu soudržnosti a sdílení vzájemných hodnot pro formování rodinné identity.

3.3.2 Budování rodičovské identity náhradních rodičů

Jak bylo zmíněno v předešlé kapitole, rodina je především systém vzájemných interakcí, proto než se budeme věnovat tomu, jak si budují identitu dospívající v NRP, zaměříme se i na nástrahy, se kterými se musí potýkat samotní pěstouni/adoptivní rodiče při získávání rodičovské identity, neboť se domníváme, že porozumět rodičovské identitě, umožňuje porozumět i identitě dítěte.

Pokud nemohou mít manželé své vlastní děti, existují podle Matějčka (1994) dvě řešení dané situace. První z nich je, že se manželé vzdají naděje na vlastní potomstvo, a přijmou tak identitu bezdětných manželů. Druhým řešením k nabytí rodičovské identity se pak nabízí přijetí cizího dítěte za vlastní, a to buď formou pěstounské péče, či adopce. Dojde-li po dlouhé deprivaci potřeby rodičovství k jejímu naplnění, rodiče mají tendenci svou nově získanou identitu chránit (Matějček, 1999). Vágnerová (2012) uvádí, že jedním z rizik dlouhotrvající rodičovské deprivace může být až nadměrné zaměření se na dítě vedoucí k hyperprotektivní výchově.

Na druhou stranu bývá pro pěstounské rodiče běžné, že mají své biologické děti. Potřeba rodičovství je zde naplněna a přijetí dětí do pěstounské péče vnímají spíše jako poslání (Sobotková & Očenášková, 2013). Dalším rizikem ve formování identity je, že s nově nabytou rodičovskou identitou budou mít rodiče tendenci stylizovat se do podoby identity vlastních rodičů se vším všudy, což může způsobit pocity nejistoty a pochybností. Matějček (1999) zdůrazňuje, že nejlepším způsobem v obraně proti nejistotám z nově nabyté rodičovské identity je přijetí své pravé a autentické identity náhradních rodičů.

Specifickým typem pěstounské péče je svěřeni dítěte do pěstounské péče k příbuzným osobám (tzv. příbuzenská pěstounská péče). Nejčastěji jsou děti svěřovány do péče prarodičů, přičemž zde může nastat problém s vymezením rolí (Pazlarová, 2016).

3.3.3 Budování identity dospívajících v náhradní rodinné péči

Náhradní rodina je vnímána jako místo k naplnění základních potřeb, které dítě nemůže získat od své rodiny biologické, a právě jednou ze základních potřeb je i potřeba pozitivní identity, která je základní podmínkou k přijetí sama sebe a uspokojivého začlenění jedince do společnosti (Matějček, 1999; Sobotková & Očenášková, 2013). Právě u dětí či adolescentů vyrůstající v NRP rozvoj identity zahrnuje jak zkoumání alternativních

budoucností, tak i vyrovnání se s fakty, že nejsou vychovávány biologickými rodiči (Grotevant, 1997).

Jednou z překážek ve formování identity adolescentů v NRP může být nedostatek informací o osobní historii týkající se jejich narození. Proces formování identity pak bývá u těchto dospívajících složitější a zdouhavější než u neadoptovaných nebo adoptovaných adolescentů, kteří znají svůj biologický původ (Kroger, 2007), což potvrzuje ve své studii i Grotevant (1997), který zjistil, že právě nevědomost o svém původu může vyústit krizí identity. Dítě, které vyrůstá v pěstounské péči, zůstává jméno vlastních rodičů, přičemž se nabízí otázka, do jaké míry se identifikuje se svou biologickou rodinou, neboť se může již pokládat za součást rodiny pěstounské (Matějček, 2005). Dítě žijící v pěstounské rodině může rovněž zažívat konflikt mezi touhou být součástí pěstounské rodiny a potřebou zachovat si loajalitu a vazbu ke své rodině biologické (Kools, 1997). Sobotková (2010) doporučuje nepřeceňovat význam biologické rodiny, neboť většina dětí vyrůstající v NRP vzpomínky na biologické rodiče nemá, nebo jsou tyto vzpomínky spojené s negativně emočním prožitkem. Z toho vyplývá, že dítě, potažmo dospívající, neformuje svou identitu na základě pokrevní příbuznosti, která je pro něj do značné míry dosti abstraktní, nýbrž ji utváří především na základě osobních prožitků a zkušeností (Sobotková, 2010).

Výzkumy ukazují, že na formování jak už pozitivní, nebo negativní identity se nepodílí ani tolik samotný status dítěte vyrůstající v NRP, jako spíše styl komunikace v rámci náhradní rodiny a jiné osobnostní a kontextuální proměnné. Dobré rodinné zázemí a pozitivní interakce s ostatními v rámci rodiny, vrstevnické skupiny a komunity se jeví jako velmi důležitá proměnná v procesu utváření identity adolescentů v NRP (Hoopes, 1990; Grotevant et al., 2001). Novější studie zabývající sociálním obrazem, který si lidé vytváří na děti žijící mimo svou biologickou rodinu, ukázala, že se negativní stereotypizace podílí na špatném sebeobrazu adolescentů v NRP, což může vyústit v psychické problémy (Garrido et al., 2016). Stevens (2017) uvádí, že nízké sebepojetí u dětí pocházející z NRP není ničím neobvyklým, neboť tyto děti často pocházejí ze zanedbávaného nebo zneužívaného prostředí.

Ve formování identity mohou dopomoci samotní pěstouni/náhradní rodiče, a to nejenom tím, že seznámí dítě, které mají v péči, s jeho osobní historií, ale pomohou mu vyrovnat se s rolí přijatého dítěte (Klimeš, 2008). Právě aspekty jako je bezpodmínečné přijetí dítěte, individuální přístup, jistota lásky, bezpečného zázemí apod. se podílejí na pozitivním vývoji dospívajících vyrůstající v NRP (Sobotková & Očenášková, 2013). Nejsou-li tyto aspekty pěstouny/náhradními rodiči poskytovány, mohou se objevit snížené

pocity vlastní hodnoty doprovázené nenávisť k sobě samým a sníženým sebevědomím (Kools, 1997). Výzkum Schwartze (1986) pak ukazuje, že rodičovský styl výchovy, který je založený na autonomii, komunikaci a značné míře nezávislosti souvisí s lepším sebepojetím a vyšším sebehodnocením u adoptivních adolescentů (in Hoopes, 1990). Von Korff a Grotevant (2011) zkoumali souvislost rodinné konverzace o adopci, která se ukázala jako prostředník mezi usnadněním kontaktu s rodnými příbuznými a adoptivní identitou. V rámci vyjasňování osobnostní historie dítěte je důležité, aby náhradní rodina představila dítěti jeho biologické rodiče v pozitivním nebo alespoň v neutrálním světle, aby nedošlo k vytvoření identity „*dítěte zlých rodičů*“ (Klimeš, 2008; Matějček, 1994).

VÝZKUMNÁ ČÁST

4 Výzkumný problém, cíle práce, výzkumné otázky

Období adolescence a s ním spojené formování identity, je jedním z hlavních vývojových úkolů, se kterými se dospívající musí vypořádat.

V této práci jsme se zaměřili na formování identity dospívajících, kteří vyrůstají v NRP.

Hlavním cílem práce je popsat, jak respondenti vnímají svoji identitu a jaké faktory se nejvíce podílí na sebedefinování dospívajících, kteří nemají možnost vyrůstat u svých biologických rodičů. Na základě výzkumného cíle si klademe následující výzkumné otázky:

- Jaké je sebepojetí dospívajících vyrůstajících v NRP?
- Jak vnímají své tělesné schéma dospívající vyrůstající v NRP?
- Jak přemýšlí o své budoucnosti dospívající vyrůstající v NRP?
- Komu ze společnosti, dospívající vyrůstající v NRP, přisuzují vliv na vytváření jejich osobní identity?
- Jaký je hodnotový systém dospívajících vyrůstajících v NRP a na základě kterých vlivů byl utvořen.

5 Metodologický rámec výzkumu

5.1 Typ výzkumu

Vzhledem k povaze výzkumu, který se zaměřuje na porozumění jednotlivým respondentům, byl zvolen kvalitativní výzkum. Nejenže nám pomůže nalézt hlubší vhled do problematiky, ale umožní nám i exploraci, což může vést k lepšímu pochopení souvislostí.

V definování kvalitativního přístupu existuje terminologická rozrůzněnost, kdy jsou uváděny četné znaky kvalitativního výzkumu jako ty stěžejní. Glaser a Corbinová (in Hendl, 2016) považují za kvalitní výzkum jakýkoliv výzkum, kde není použito statistických metod. Podobně na kvalitativní výzkum nahlíží i Disman (in Švaříček & Šed'ová, 2007), který ho vnímá jako nenumерické šetření interpretující sociální realitu. Dále se budeme přiklánět k definici, podle které je kvalitativní výzkum „přístupem využívajícím jedinečnosti, neopakovatelnosti, kontextuálnosti, procesuálnosti a dynamiky a v jeho rámci cíleně pracujeme s reflexní povahou jakéhokoliv psychologického zkoumání“ (Miovský, 2006, 17).

Jako typ kvalitativního výzkumu byla zvolena mnohočetná případová studie, neboť nám pomůže porozumět životním oblastem účastníka výzkumu, a popsat tak různé vlivy a souvislosti v kontextu daného případu (Miovský, 2006).

5.2 Metody získávání dat

Jako hlavní metodu získávání dat jsme zvolili polostrukturovaný rozhovor, který je doplněn o pozorování. Kromě zmíněných metod byla použita i metoda dotazníkového šetření, konkrétně dotazník Piers-Harris 2 (PHCSCS-2), kterému bude věnována samostatná podkapitola. Triangulace dat nám tak umožní zvýšení validity kvalitativního výzkumu.

Polostrukturovaný rozhovor

Metoda moderovaného rozhovoru, je jednou z nejčastěji používaných metod sběru dat v kvalitativním výzkumu (Švaříček & Šed'ová, 2007).

Polostrukturovaný rozhovor jsme zvolili díky jeho flexibilitě, neboť nám umožňuje přizpůsobit se individualitě respondenta a sledovat to, co samotný respondent pokládá za stěžejní. Zároveň dokáže usměrňovat rozhovor, aby bylo probráno minimum témat, která

jsou stěžejní k zodpovězení výzkumných otázek, a nedošlo tak k odchýlení od tématu (Smith, 2004).

V rámci výzkumu bylo uskutečněno 5 rozhovorů. Tři rozhovory proběhly na úřadě Orgánu sociálně-právní ochrany dítěte (dále jen OSPOD) a zbylé dva byly realizovány v domácím prostředí respondentů. Data byla získávána od července 2021 do října 2021. Rozhovory byly zaznamenány na diktafon a posléze proběhla doslovná transkripce. Jednotlivé otázky v polostrukturovaném rozhovoru byly konstruovány tak, aby nám pomohly zodpovědět výzkumné otázky.

Pozorování

Jako z dalších metod bylo použito pozorování. Podle Miovského (2006) by rozhovor měl být vzájemně doprovázen s pozorováním, neboť použitím obou metod si můžeme vytvořit přesnější obraz o zkoumané oblasti. Ferjenčík (in Miovský, 2006, 142) popisuje vědecké pozorování jako „plánovitě selektivní a od běžného pozorování jej odlišuje právě tím, že si vědec dopředu určuje, co a jak bude pozorovat...“ V rámci pozorování byl zaznamenán nejen vzhled a úprava respondentů, ale také jsme se snažili všimnout si neverbálních projevů a reakcí na jednotlivá témata.

Dotazník

Poslední metodou byl zvolen dotazník. Svoboda et al. (2013, 317) definují dotazníky jako „psychodiagnostické metody založené na subjektivní výpovědi vyšetřované osoby o jejich vlastnostech, citech, postojích, názorech, zájmech, způsobu reagování v nejrůznějších situacích atd.“ Ferjenčík (2010) nahlíží na dotazník jako na standardizované interview v písemné podobě. Otázky v dotazníku jsou formulovány tak, aby respondenti mohli zvolit jednu z alternativ odpovědi (většinou „ano“/ „ne“). Úkolem respondenta je zatrhnout výpověď, která ho nejlépe vystihuje. Mezi výhody dotazníku patří úspora času díky rychlé administraci a kvantifikaci výsledků.⁹ Na druhé straně se dotazníková šetření potýkají i s nevýhodami, jako je například možnost záměrného zkreslení výsledků, či předpoklad průměrného intelektu dotazovaných. Formulace otázek nemusí být tak všem respondentům dostatečně srozumitelná (Ferjenčík, 2010; Svoboda et al., 2013). Přítomností výzkumníka jsme se tak snažili minimalizovat posledně zmíněný nedostatek a umožnit respondentům, aby se na něj, v případě nejasností, mohli kdykoliv během vyplňování obrátit. Dotazník byl administrován dle instrukcí v příručce. Forma administrace byla zvolena tužka-papír.

⁹ V našem výzkumu jsou výsledky vyhodnoceny kvalitativně, tj. u každého respondenta jsou výsledky uvedeny zvlášť a není užito statistických metod.

5.2.1 Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2

Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris (PHCSCS-2) je 60 položkový sebehodnotící dotazník. Česká verze dotazníku je určena pro děti ve věku 9 až 18 let. Výroky obsažené v dotazníku mají za cíl zmapovat, jak děti samy sebe vnímají. Administrace dotazníku se pohybuje v rozmezí 10 až 15 minut, přičemž u starších respondentů je doba vyplnění kratší (Obereignerů et al. 2015).

Obereignerů et al. (2015) uvádí, že dotazník sebepojetí zahrnuje celkem 6 subškál, které se zaměřují na specifické oblasti sebepojetí. Jedná se o:

- Přízpůsobivost (BEH) – měří připuštění či popření problémového chování. BEH se skládá ze 14 položek.
- Intelektové a školní postavení (INT) – se zaměřuje na vnímání vlastních schopností vzhledem k intelektuálním a školním úkolům. INT se skládá z 16 položek.
- Fyzický zjev a vlastnosti (PHY) – měří hodnocení vzhledu a vlastností. PHY se skládá z 11 položek.
- Nepodléhání úzkosti (FRE) – odráží řadu konkrétních emocí, které mají úzkostný charakter (např. strach, obavy, nervozita, opomíjení ostatními apod.). FRE se skládá ze 14 položek.
- Popularita (POP) – reprezentuje sebehodnocení v oblasti sociálního fungování. POP se skládá z 12 položek
- Štěstí a spokojenost (HAP) – zachycuje pocity štěstí a spokojenosti dětí a adolescentů se životem. HAP se skládá z 10 položek.

Včetně zmíněných subškál dotazník obsahuje i celkovou škálu sebepojetí (TOT). Vyšší skóry TOT poukazují na pozitivní sebepojetí a nižší skóry TOT na negativní sebepojetí, či deficit některé z oblastí, které měří jednotlivé subškály (Obereignerů et al., 2015).

Obereignerů et al. (2015) upozorňují na to, že některé položky souvisí s více subškálami, proto TOT nemůžeme vypočítat sečtením hrubých skóre jednotlivých položek, neboť bychom získali vyšší hodnoty.

Při interpretaci vycházíme z hrubých skóre, které se převádí na t-skór. Průměrná hodnota je 50 se směrodatnou odchylkou 10. Následující tabulka znázorňuje rozsahy T-skóre, které nám slouží pro interpretační popis.

Tab. 2: Rozsahy T-skóru PHCSCS-2 (Obereignerů et al., 2015)

Rozsah T-skóru	Interpretační popis
Celkový skór (TOT)	
≥70T	Výrazný nadprůměr
60T-69T	Nadprůměr
56T-59T	Vyšší průměr
45T-55T	Průměr
40T-44T	Nižší průměr
30T-39T	Podprůměr
≤29T	Výrazný podprůměr
Subškály	
≥56 T	Nadprůměr
45T-55T	Průměr
40T-44T	Nižší průměr
30T-39T	Podprůměr
≤29T	Výrazný podprůměr

Indexy inkonzistentních odpovědí (INC) a předpojatosti (RES) zodpovídají za validní interpretaci škál. Vyšší skór RES (HS = 40/T ≥ 70) naznačuje tendenci k pozitivní předpojatosti, což znamená, že dítě zaznačilo odpověď *ano* minimálně 40krát. Vyskytuje-li se odpověď *ano* 17krát a méně, dosahuje dítě nižšího skóre (HS = 17/T ≤ 30). Nižší skóre poukazuje na negativní předpojatost. INC značí náhodné kombinace odpovědí. Dosahuje-li INC vyššího skóre (HS = 4/T ≥ 73), je ohrožena validní interpretace škál a nedoporučuje se dotazník interpretovat (Obereignerů et al., 2015).

Vzhledem ke kvalitativní povaze výzkumu budou interpretace významů škály celkové sebepojetí i 6 subškál uvedeny u každého respondenta zvlášť.

6 Metody zpracování a analýzy dat

Délka jednotlivých rozhovorů se pohybovala v rozmezí 25 až 60 minut. Jednotlivé rozhovory byly doslova přepsány na čtyři až patnáct stran. S textem jsme se důkladně seznámili. Nahrávku jsme si poslechli několikrát, což nám pomohlo zachytit i neverbální projevy, jako je rychlost mluveného slova, tón řeči či nálada respondentů během rozhovoru. Po následné transkripci došlo ke kódování rozhovorů. „Kódováním se rozumí rozkrytí dat směrem k jejich interpretaci, konceptualizaci a nové integraci“ (Hendl, 2016, 251). Kódování není pouze technická a přípravná práce sloužící k analýze dat, ale rovněž i hluboká reflexe a jejich následná interpretace (Miles et al., 2014). Corbinová a Strauss (1990) rozlišují tři druhy kódování při práci s analyzovaným textem: otevřené kódování, axiální kódování a selektivní kódování. V našem výzkumu byla data analyzována prostřednictvím otevřeného kódování. Cílem otevřeného kódování je tematické rozkrytí textu (Hendl, 2016). „Při otevřeném kódování je text jako sekvence rozbit na jednotky, těmto jednotkám jsou přidělena jména a s takto nově pojmenovanými (označenými) fragmenty textu potom výzkumník dále pracuje“ (Švaříček & Šedová, 2007, 211). Proto jsme si nejprve podtrhali důležité informace v textu, ve kterém jsme následně lokalizovali jednotlivá témata a přiřadili jsme jim označení. Vzniklým jednotkám jsme přiřadili kód. Miles et al. (2014, 71) označují kódy „jako nálepky, které mají za úkol přiřadit symbolický význam informacím získaným během výzkumu“. Kódování jsme realizovali bez pomoci softwaru, proto jsme postupovali tak, že jednotky a názvy kódů jsme vepsali do vytištěného rozhovoru. Nakonec jsme si sepsali nejčastěji se vyskytující kódy do poznámkového papíru. Otevřené kódování nám tak umožnilo přiřadit vhodné kódy, na základě jejich podobnosti a vztahu k tématu, k položeným výzkumným otázkám.

Po vytvoření seznamu kódů došlo k jejich systematické kategorizaci. Systematickou kategorizaci lze chápat jako budování hierarchického systému, kdy vzešlé kódy z otevřeného kódování jsou seskupeny na základě podobnosti či jiné souvislosti (Švaříček & Šedová, 2007). Níže uvádíme vzniklé kategorie:

- Subjektivní vnímání identity
- Tělesné sebepojetí
- Rodina a budování identity
- Vrstevníci a budování identity
- Představa o budoucnosti
- Hodnotový systém adolescentů v NRP

- Potřeby a přání k pozitivní identitě

Data z polostrukturovaného rozhovoru byla zpracována pomocí metody tematické analýzy. Tematická analýza se stala známou především díky psychologkám Virginii Braun a Victorii Clark (2006, 79), které ji vymezily jako „metodu pro identifikaci, analýzu a seskupení vzorů (témat) v datech“. Tematická analýza není vázána na teoretické paradigma nebo typ epistemologie¹⁰ (Hendl, 2016). Právě díky její teoretické volnosti byla tato metoda zvolena, neboť nám umožňuje flexibilní přehled dat.

Braun a Clark (2006) popisují celkem 6 kroků při tvorbě tematické analýzy. Tyto fáze jsme se snažili v našem výzkumu dodržovat. Nejedná se však o lineární proces a mezi jednotlivými fázemi lze přeskakovat nebo se mezi nimi vracet zpět. Nyní si jednotlivé fáze stručně představíme:

1. **Seznámení se s daty:** První fáze zahrnuje opakované čtení dat a aktivní způsob hledání jejich významu.
2. **Generování počátečních kódů:** Druhá fáze souvisí s tvorbou počátečních kódů. Kódy identifikují rysy dat, které mohou být užitečné k zodpovězení výzkumných otázek a vytvoření témat v nadcházející fázi.
3. **Vyhledávání témat:** Třetí fáze je charakteristická snahou výzkumníka protřídit vzniklé kódy a zahrnout je do potencionálních témat.
4. **Přezkoumání témat:** Ve čtvrté fázi se potencionální témata kontrolují a propracovávají. Na základě této revize pak dochází k přijetí, odmítnutí či kombinaci vytvořených témat.
5. **Definování a pojmenování témat:** V páté fázi se výzkumník snaží definovat vytvořená témata, tj. identifikovat podstatu toho, o čem každé téma pojednává.
6. **Tvorba zprávy:** Cílem poslední fáze je sepsání dat a výstupů, kterých výzkumník dosáhl pomocí tematické analýzy.

Poté, co byla zpracována data z rozhovoru, došlo k vyhodnocení dotazníku PHCSCS-2. Doba vyplnění dotazníku se pohybovala v časovém limitu 10-15 minut. Po vyplnění dotazníku byly zkontrolovány odpovědi a následně vyhodnoceny. Interpretace získaných dat byla porovnána s informacemi získanými polostrukturovaným rozhovorem.

¹⁰ Epistemologie je „teorie poznání, gnozeologie; oddíl filozofie, kt. se zabývá podmínkami, postupy a možnostmi lidského poznání a jeho pravdivosti, zkoumá předpoklady věd a jejich empirických metod“ (Hartl & Hartlová, 2000).

7 Etika výzkumu

Během výzkumu jsme dbali na dodržování etických pravidel. Uvědomovali jsme si, že výzkumné téma se dotýká citlivých a osobních údajů o životě participantů. Proto jsme se snažili navodit důvěrnou a přátelskou atmosféru, aniž bychom se museli vzdát role výzkumníka.

Kromě jedné participantky byli participanti nezletilí, a tak jsme museli získat ústní i písemný souhlas nejen od nich samotných, ale i od jejich zákonných zástupců. Nejprve jsme participanty informovali o účelu a průběhu výzkumu. Přesvědčili jsme se o jejich dobrovolné účasti a upozornili je na možnost z výzkumu kdykoliv odejít. Rovněž byla zachována i anonymita participantů. Ujistili jsme je, že rozhovor nebude spojen s jejich jmény. Jména participantů jsme změnilí a údaje odkazující na jejich možnou identifikaci (jména rodičů, přátel, název bydliště apod.), jsme z výzkumu vyřadili.

Participantí byli za účast odměněni darem o finanční hodnotě v rozmezí 50 až 100 Kč. Participantí nám dali souhlas s nahráváním rozhovoru. Poté jsme je ujistili, že po obhájení bakalářské práce budou rozhovory z audio nahrávky smazány. Výzkum byl proveden v souladu se zákonem o ochraně osobních údajů (zákon č. 101/2000 Sb.).

Pro užívání výzkumných metod jsme se drželi etických zásad, které ukotvuje etický kodex Evropské federace psychologických asociací (viz Lindsay, Koene, Øvreeide & Lang, 2010).

8 Výběrový soubor

Výběrový soubor tvoří pět participantů ve věku 12-18 let. Participantů pochází z Moravskoslezského a Zlínského kraje. Jelikož jde o výzkum kvalitativní povahy, zvolili jsme nepravděpodobnostní metodu výběru. Zmíněná metoda je charakteristická tím, že nedochází ke znáhodnění, či je znáhodnění uplatněno jen v malé míře (Miovský, 2006). Mezi nejčastější nepravděpodobnostní metody v kvalitativním výzkumu patří metoda záměrného (účelového) výběru. Tato metoda byla zvolena i v našem výzkumu, neboť umožňuje cíleně vyhledávat účastníky na základě určitých vlastností, které vyplývají z výzkumného problému (Novotná et al., 2019).

Stěžejními vlastnostmi výběru byla skutečnost, že respondenti vyrůstají v jakékoliv formě NRP rodinného typu a spadají do vývojového období adolescence (viz kapitola 1.1).

Tab. 3: Výběrový soubor

Jméno	Věk	Forma NRP	Věk vstupu do NRP	Navštěvovaná škola
Anna	18	Poručenství	1 rok	Odborné učiliště, obor cukrář
Jakub	12	Pěstounská péče (příbuzenská)	7 let	ZŠ (7. třída)
Julie	12	Osvojení	2 měsíce	ZŠ (7. třída)
Karolína	14	Poručenství	1 rok	ZŠ (8. třída)
Viktor	17	Pěstounská péče (dlouhodobá)	16 měsíců	SŠ, obor hotelnictví a cestovní ruch

Pro získání výběrového souboru jsme kontaktovali OSPOD v Uherském Brodě, kde našim zvoleným kritériím pro výběr souboru odpovídalo osm participantů. S rozhovorem souhlasili tři z nich. Z důvodu nemoci se výzkumu zúčastnil pouze jeden. Zbylí participantů byli jednotlivě vyhledáni a následně kontaktováni. Rozhovory probíhaly od července do října minulého roku.

9 Výsledky

V této kapitole představíme výsledky výzkumu. Nejdříve si představíme výsledky jednotlivých participantů, poté se budeme věnovat výsledkům podle nalezených témat. Pro lepší orientaci, hodnoty t-skórů jsou odlišeny hvězdičkou (*). Třemi hvězdičky značíme nadprůměrné skóre (***), dvěma hvězdičky průměrné skóre (**) a jednou hvězdičkou podprůměrné skóre (*). Indexy inkonzistentních odpovědí (INC) a předpojatosti (RES) nejsou nijak rozlišeny, neboť ani jeden skór neohrožuje validní interpretaci škál.

9.1 Analýza výsledků podle jednotlivých participantů

Jakub, 12 let

Pozorování

Jakub působí jako milý, ochotný a přátelský kluk. Je upravený, moderně oblečený, sportovní typ. Během interakce s jinými autoritami se chová laskavě a zdvořile. Na všechny otázky odpovídá ochotně. Mezi otázkou a odpovědí se vyskytuje delší latence. Celkově odpovídá zřetelně a verbálně je velmi zdatný.

Polostrukturovaný rozhovor

Jakub s rozhovorem souhlasil. Na začátku jsme se nejprve dotazovali, jak dlouho je v pěstounské péči. Od Jakuba se dozvídáme, že je v příbuzenské pěstounské péči u svých prarodičů od svých 7 let z důvodu smrti otce a vážné nemoci matky. Své biologické rodiče během rozhovoru více nezmiňuje.

Jakub sám sebe popisuje jako šikovného kluka, který je ochotný pomoci ostatním v nouzi. Je spokojený takový, jaký je. Kdyby měl možnost stát se někým jiným, rád by byl buď Messi nebo Capitan America. „*Mám je rád i díky tomu, že jsou stateční a dokážou se postarat o druhé.*“

Se svým vzhledem a tělesným schématem je spokojený. Názory druhých jsou mu lhostejné. „*To, co si o mě myslí ostatní pro mě nehraje žádnou roli. Je mi to úplně jedno.*“ Vzhled má pro něj nižší hodnotu než vzdělání. Rád by v budoucnu nastoupil na vysokou školu. Jasně představy o volbě povolání nemá.

Pro Jakuba jsou velmi důležité nejen vztahy v rodině, ale i s vrstevníky. Ve škole udržuje vztahy jak s chlapci, tak i s děvčaty. „*Myslím si, že se dokážu bavit se všemi, jsem velmi přátelský.*“

Největší hodnotou v jeho životě je rodina, „*protože jsou to ti, kteří dokáží vždycky pomoci a jsou pro mě důležití.*“ Uvádí, že ho v životě nejvíce ovlivnili právě jeho prarodiče, zejména babička, která ho odmala vede k víře. Velmi mu záleží na jeho jméně, které považuje za součást své identity. Díky příbuzenské péči u svých prarodičů mu příjmení zůstalo po biologických rodičích a zároveň je totožné s příjmením jeho prarodičů. Svoji identitu, kterou definuje především skrz vztahy, shrnuje následujícími slovy: „*Já jsem Jakub, jsem vnuk, jsem bratr, jsem přátelský, možná jsem chytrý.*“

Dotazník dětí a adolescentů Piers-Harris 2

Tab. 4: Přehled výsledků, Jakub

T	INC	RES	TOT	BEH	INT	PHY	FRE	POP	HAP
HS	0	26	57	14	15	11	12	11	10
T-skór	37	46	66***	62***	66***	64***	59***	60***	59***

Hodnoty celkového sebepojetí (TOT) i jednotlivých subškál u Jakuba vyšly nadprůměrné. Adolescenti, kteří dosahují vysokého skóre, mají pozitivní sebehodnocení a jsou si jistí ve svých schopnostech (Obereignerů et al., 2015).

Jakub je ve škole i doma dobře adaptovaný. Vnímá se jako vychovaný kluk a nemá potíže vycházet s autoritami jak doma, tak ve škole (BEH). Je si jistý svými schopnostmi a školním výkonem (INT). Považuje se za chytrého kluka. Bez obtíží navazuje vztahy s vrstevníky a v třídním kolektivu je oblíbený (POP). Se svým vzhledem je spokojený (PHY). I přesto, že se Jakub považuje za nesmělého kluka, který se často rozpláče, cítí se být šťastný a jiné dysforické nálady nezmiňuje (FRE). Celkově je se svým životem spokojený (HAP), což podle výsledků v dotazníku a Jakubově výpovědi, můžeme připisovat spokojenosti ve vztazích.

Výsledky dotazníku souhlasí s polostrukturovaným rozhovorem.

Julie, 12 let

Pozorování

Julie je upravená, výrazně namalovaná, má na krátko střížené nabarvené vlasy. Julie je romského původu. Na svůj věk působí vyspěle. Je velmi sdílná, proto ji nečiní problém odpovídat na položené otázky. S Julií jsme měli možnost setkat se dvakrát.

Polostrukturovaný rozhovor

Z rozhovoru se dozvídáme, že si Julii rodiče adoptovali v jejich 2 měsících společně s její biologickou sestrou, která je o dva roky starší.

Popisuje se jako energická a usměvavá holka s pozitivním přístupem k životu. Se svým životem je spokojená, pokud by ale měla možnost, ráda by byla jako její sestra. I přes povahové rozdíly Julie uvádí, že nejpevnější pouto má právě s ní. „*Přijde mi, že má strašně dobré kamarády a že má dobrý život. Vlastně tak trochu se snažím být jako ona. Ona furt chodí ven a s nikým se nehádá.*“ Na rozdíl od své sestry se častěji dostává do rozporu s rodiči. Příčinu hádek připisuje proměnlivosti její nálady. „*Jako hodně se vztekám i kvůli hovadinám, ale jako fakt hodně.*“

Pro Julii je podstatné, co si o ni druzí myslí. Je ochotná se kvůli tomu i změnit. Tvrdí, že před rokem byla úplně jiná. „*Měla jsem dlouhé vlasy, ani jsem se nemalovala. Vůbec mě vzhled nezajímal. Měla jsem takový styl, dalo by se říci, spíše do kluka.*“ Svůj vzhled změnila na základě vlivu svých kamarádek. Právě přátelství přikládá Julie největší hodnotu. Přátelé ji pomáhají překonávat konflikty v rodině, které jsou nejčastěji vyvolané názorovými neshody mezi ní a matkou.

O své budoucnosti má Julie jasné představy. Julie je umělecky nadaná, proto by ráda po základní škole nastoupila na hereckou konzervatoř. Jedním z motivů je i pobyt na internátu, neboť se těší, že bude mít možnost se více osamostatnit. „*Až budu dospělá, těším se na volnost. Volnost pro mě znamená, že už za mě nebudou rozhodovat rodiče.*“

Svoji identitu, kterou defínuje především skrz vztahy a záliby shrnuje následujícími slovy: „*Já jsem Julie, jsem dcera, jsem kamarádka a chovatelka kočky. Mám ráda tělocvik, hudebku, balet, housle. Jsem hyperaktivní. Mám ráda školu, rodinu a malování.*“

Dotazník dětí a adolescentů Piers-Harris 2

Tab. 5: Přehled výsledků, Julie

T	INC	RES	TOT	BEH	INT	PHY	FRE	POP	HAP
HS	3	38	37	5	11	7	8	10	8
T-skór	67	67	47**	32*	54**	51**	48**	56***	51**

Hodnota celkového sebepojetí (TOT) je u Julie průměrná. Adolescenti, kteří dosahují průměrného skóre, mají vyvážené sebehodnocení, které zahrnuje špatné i dobré stránky. Pozitivní sebepojetí převyšuje nad negativním (Obereignerů et al., 2015).

Julie dosáhla nejnižšího skóre v subškále přízpusobivosti (BEH). Podle informací z dotazníku a polostrukturovaného rozhovoru tak můžeme usuzovat na problémy v chování v

domácím prostředí. Jak jsme již zmínili, tyto problémy jsou dány emoční nestabilitou, která se odrazila i v hodnotách průměrného skóre v subškále nepodléhání úzkosti (FRE). Přesto se Julie považuje za důležitého člena rodiny. Ve školním prostředí dosahuje přijatelných výsledků, avšak přiznává určité potíže (INT). V plnění úloh je pomalejší, a tak se jí nedaří plnit všechny školní povinnosti. Dle informací z dotazníku si Julie cení více svých osobnostních vlastností než svého fyzického vzhledu (FRE). Je nespokojená se vzhledem jejího obličejce a vlasů. Julie se svými vlasy často experimentuje, což nám dokládá i metoda několikanásobného pozorování. Nejvyššího skóre dosáhla Julie v subškále popularita (POP). Přátelství je pro ni důležité a mezi svými spolužáky a vrstevníky je oblíbená. Celkově se Julie cítí být v životě šťastná a spokojená (HAP).

Výsledky z dotazníku korespondují s informacemi z polostrukturovaného rozhovoru.

Viktor, 17 let

Pozorování

Viktor působí jako energický a usměvavý kluk. Je vysoké štíhlé postavy, oblečen moderně a elegantně. Má příjemné a kultivované vystupování. I přes počáteční obavy z rozhovoru, byl velmi sdílný a nečinilo mu problém hovořit i o citlivých tématech.

Polostrukturovaný rozhovor

Z rozhovoru se dozvídáme, že Viktor žije se svými pěstouny od jeho 16 měsíců. Oba považuje za své psychologické rodiče, proto je oslovuje jako matka a otec. Příjmení mu však zůstalo po jeho biologických rodičích. Jeho pěstouni se rozvedli, když bylo Viktorovi 14 let. Nyní žije v pěstounské péči u svého otce a jeho současné partnerky.

Viktor se popisuje jako ochotný, pracovitý a empatický kluk. V současné době je celkově sám se sebou spokojený, avšak uvádí, že tomu tak vždy nebylo. *„Byly tady takové oslovské roky, kdy jako vážně jsem nebyl spokojený sám se sebou.“* Bylo to v době, kdy se Viktor musel vyrovnat se změnami, které byly zapříčiněny rodinnou krizí a úmrtí jeho babičky z matčiny strany. *„Byl jsem s prominutím nasranej na celej svět, měl jsem i myšlenky na ublížení, našťěstí jsem z toho vyrostl.“* Smrt babičky Viktora velmi zasáhla, neboť podle něj, to byla právě babička, která měla největší vliv na jeho životní styl.

Vzhled je pro Viktora důležitý. Zajímá se o módu a dbá na to, aby byl pečlivě upravený. Přesto je ale pro něj obtížné svůj vzhled popsat. *„Já hlavně nevím, jak se vnímám vizuálně. Vnitřně ano, ale jak se vnímám vizuálně, nevím.“* Se svou postavou rovněž není spokojený. Tvrdí, že by měl více cvičit.

Z dospělosti a samostatného života má jen mírné obavy, neboť kvůli životním okolnostem byl nucen dospět předčasně. „Právě, když se mamka s tátou rozváděli, tak mamka z toho byla na dně. No a já mám nevlastního postiženého bratra, který je na intru, a mladšího vlastního bratra, o kterého jsem se nějak snažil starat. No a už v těch 14 na mě padla ta zodpovědnost z dospělosti.“ Viktor to ale nepovažuje za povinnost. Zodpovědnost je pro něj důležitá vlastnost. V současné době je starostou třídy, a tak nese odpovědnost i za ni. Viktor je ve třídním kolektivu oblíbený, proto je na tuto pozici volený každý rok. Díky smyslu pro odpovědnost by chtěl pracovat na manažerské pozici.

Vztahy jsou pro Viktora důležitější než kariéra. Rád by se usadil a založil rodinu. Sám sebe definuje jako bisexuála, a tak mu nezáleží, jestli bude žít s partnerem či partnerkou. V současné době má partnera. Zjištění, že ho přitahují nejen ženy, přijal Viktor bez obtíží. Svou orientaci přiznal i svému blízkému okolí.

Viktor pochází z věřícího prostředí a od mala byl veden rodiči k víře. Sám věřící není a snaží se od církve distancovat. „Tady v tom smyslu mě rodiče spíš nutili chodit do kostela. Jako táta je s prominutím nasranej, že tu víru nesdílím. Ale co se týče těch kázání, mně přijde, že nám to kecá do života.“

Svou identitu, kterou definoval především skrz osobnostní charakteristiky a pocity, shrnuje následujícími slovy: „Jsem nad věci, jsem Viktor a jsem chápavý, poskytující bezpečí, empatii, lásku.“

Dotazník dětí a adolescentů Piers-Harris 2

Tab. 6: Přehled výsledků, Viktor

T	INC	RES	TOT	BEH	INT	PHY	FRE	POP	HAP
HS	1	35	34	9	8	8	4	10	7
T-skór	47	62	44**	46**	45**	54**	36*	56***	48**

Hodnota celkového sebepojetí (TOT) je u Viktora průměrná. Mezník normy pohybující se v rozpětí 40T – 44T se posunuje k negativnímu pólu (Obereignerů et al., 2015). Nejnižšího skóre dosáhl v subškále nepodléhání úzkosti (FRE), která poukazuje na potíže s dysforickými náladami (Obereignerů et al., 2015). U Viktora se objevuje úzkost ze školy, obavy z písemných prací a nervozita ze zkoušení. Tyto informace se odráží i v subškále intelektového a školního postavení (INT). Kromě obav ze školního výkonu se v dotazníku objevuje i touha po tom být jiný, což je v rozporu s informacemi z polostrukturovaného rozhovoru. Na druhou stranu, informace z dotazníku v subškálách popularita (POP) a fyzický zjev a vlastnosti (PHY), již korespondují s polostrukturovaným rozhovorem. Viktor

si nepřijde tělesně zdatný. Cení si ale svých osobnostních vlastností, které mu dopomáhají k tomu, že je oblíbený u svých vrstevníků. Ve škole i doma se chová Viktor zdvořile. Avšak uvádí, že dokáže být na druhé nepříjemný a snadno se dostává do konfliktů (BEH). Z informací z rozhovoru zjišťujeme, že tyto konflikty jsou vyvolané tehdy, pokud nese zodpovědnost za důležitou věc, která se kvůli personální překážce neuskuteční. Celkově svým životním okolnostem připisuje jak negativní, tak pozitivní hodnocení (HAP).

Karolína, 14 let

Pozorování

Karolína působí jako veselá dívka. Je drobné postavy, nenalíčená. Sportovní typ. Na sobě má ležerní oblečení s výraznými doplňky. Mluví rychle a celkově i tak působí. Z důvodu výrazného nářečí je obtížné ji občas porozumět.

Polostrukturovaný rozhovor

Karolína žije se svými poručníky od jednoho roku. Oba považuje za své psychologické rodiče a rovněž o nich hovoří jako o otci a matce. Poručníci Karolíny mají celkem 9 dětí, z toho 5 biologických a 4 v poručnictví. Z rozhovoru vyplývá, že rodiče mezi nimi nedělají rozdíly a všem dětem se snaží poskytnout stejnou péči a lásku.

Karolína samu sebe popisuje jako „normální holku“, což podle ní znamená, že disponuje jak pozitivními, tak negativními povahovými vlastnostmi. Nejvíce si na sobě cení své sportovní zdatnosti, cílevědomosti a smyslu pro řád, proto by po základní škole ráda nastoupila na vojenskou či policejní školu. *„Se základkou jsem i nejsem spokojená. Už bych ráda šla na tu střední. Líbí se mi ten režim a řád, co tam mají.“* Na volbu kariéry má vliv její nejstarší nevlastní bratr, který studuje vysokou vojenskou školu.

Se svým tělesným schématem je spokojená. *„Hodně holek si furt stěžuje, jak vypadá, že maj boky a že jsou tlustší. Ale já, když aj jím, tak nepřiberu, já jsem spokojená.“* Rovněž uvádí, že na rozdíl od svých spolužaček se o módu nezajímá a preferuje spíše chlapecký styl oblékání. *„Já to ale vůbec neřeším, ony se i malují a já nevím co všechno. Furt řeší sebe i ostatní.“* Jediné, s čím Karolína není spokojená, je vzhled obličeje kvůli drsnějším chlapeckým rysům.

Z rozhovoru vyplývá, že Karolíně je lhostejný názor vrstevníků na její vzhled a sama se sebou je spokojená. Na druhou stranu, má obavy z toho, že by ji přátelé vyčlenili z kolektivu, kdyby zjistili, že pochází z věřící rodiny. Proto se s touto informací nesevěřila ani své nejbližší kamarádce. Víra v její rodině hraje důležitou roli. Hlásí se k Církvi bratrské a s

místní věřící komunitou udržují blízký vztah. Karolína uvádí, že má o své víře pochybnosti, přesto pro ni víra zůstává důležitou životní hodnotou.

Podle Karolíny má nejzásadnější vliv na její identitu okolí. V budování své identity však zůstává aktivním činitelem. „*To, kým jsem, jsem díky okolí. Rodina mě vychovává, to je jasné, i když si na sebe nejsme vůbec podobní. Pak také škola, protože tam jsem furt. A pak okolí lidí, se kterými se bavím. A nakonec já, co uznám za vhodné a co ne.*“

Dotazník dětí a adolescentů Piers-Harris 2

Tab. 7: Přehled výsledků, Karolína

T	INC	RES	TOT	BEH	INT	PHY	FRE	POP	HAP
HS	1	23	50	12	12	7	13	12	9
T-skór	47	40	59**	56***	57***	51**	62***	63***	55**

Hodnota celkového sebepojetí (TOT) je u Karolíny průměrná. U vysokého průměru (56T – 59T) se sebehodnocení posunuje k pozitivnímu pólu (Obereignerů et al., 2015).

Kromě subškály fyzický zjev a vlastnosti (PHY) a štěstí a spokojenost (HAP), je skóre ostatních subškál nadprůměrné. Karolína uvádí nespokojenost se vzhledem svého obličeje. Celkově se ale vnímá jako šťastný člověk, který je spokojený sám se sebou. U svých vrstevníků se cítí být oblíbená i díky její tělesně zdatnosti (POP). Proto bývá zahrnuta do všech her aj. sportovních aktivit, kde je vůdčí postavou. Tuto informaci dokládají zjištění z dotazníku i z rozhovoru. V rodinném ani školním prostředí potíže nemá. Chová se zdvořile a nedostává se do konfliktu s druhými (BEH). I přesto, že se Karolína nepovažuje za chytrého člověka, nečiní ji překonávat školní překážky efektivně (INT). Celkově si Karolína přijde jako šťastná a veselá holka (FRE), která se nevzdává a jde si za svými cíli.

Výsledky z dotazníku korespondují s informacemi z polostrukturovaného rozhovoru.

Anna, 18 let

Pozorování

Anna působí jako milá, křehká a citlivá dívka. Je drobné postavy, upravená, nenalíčená. Anna je romského původu. Hovoří klidně a s rozvahou. Verbálně je zdatná. Témata týkající se jejího sebepojetí a vztahu s otcem jsou pro ni citlivá.

Polostrukturovaný rozhovor

Anna je nevlastní sestrou Karolíny. Se svými poručníky žije od jednoho roku. Stejně jako Karolína, i Anna považuje své poručníky za své psychologické rodiče a oslovuje je jako matka a otec. Především s matkou má blízký vztah. Sbližuje je péče o Anniny mladší sourozence. Touží navázat i lepší vztah s otcem. Přes povahové rozdíly je to pro ni náročné.

Anna se popisuje jako empatická dívka, která se snaží druhé lidi chápat a neodsuzovat je. Mínění o ni samotné je spíše negativní a během rozhovoru se zaměřuje zejména na špatné stránky její osobnosti. Za největší nedostatek považuje její inteligenci. *„Když to tak řeknu, nejsem jedno z nejchytřejších děcek. Já mám totiž poruchu. Už od malička chodím do PPP. Proto jsem i na té škole, na jaké jsem.“* Vzdělání je pro Annu důležité. Je nespokojená s výběrem školy a ráda by studovala jakýkoliv obor s maturitou. Domnívá se, že pro maturitní obor nemá kompetence.

Anna uvádí, že se o svůj vzhled zajímá a učí se samu sebe přijmout. *„Snažím se být hrdá na své kudrnaté vlasy, protože je to součást, odkud pochází moji předci.“* Anna je romského původu, o své biologické rodině hovořit nechce. Již od mala se Anna setkává s předsudky druhých lidí kvůli jejímu původu. *„S předsudky se setkávám i v denních aktivitách. Když jdu do obchodu, musím se ujistit, že mám u sebe občanku. Tím, že jsem jiné barvy, tak si druzí myslí, že se budu asi chovat, jako nevím co.“* Anna o předsudcích hovoří smířeně a nepřikládá jim větší význam.

Z důvodu poruchy štítné žlázy, je Anna výrazně hubená a nemůže se věnovat sportovním aktivitám, které ji naplňují. Její nemoc má dopad i na změnu její identity, což nám dokládá i Karolína: *„Ona, když byla malá, tak byla taková aktivní, byla jak já, dělala gymnastiku, běhala, byla taková veselá. Byly jsme jako dvojčata. Pak vyrostla a má teď ty problémy se štítnou žlázou, tak je jiná.“*

Vrstevnícké vztahy jsou pro Annu o něco méně podstatné než ty rodinné a od svých spolužáků se distancuje. *„V naší škole jsou lidé s menší inteligencí a já si s nimi nemám co říct. Ráda se s nimi pobavím, ale docela mluví od cesty, je to těžké a mě to unavuje.“* Anna zmiňuje, že si přátele hledá obtížně.

Nejdůležitější životní hodnotou je pro Annu víra. Podle Anny je to ale víra, která ji odděluje od společnosti, protože nemá možnost si o ni pohovořit s vrstevníky. Z rozhovoru vyplývá, že se Anna často zabývá existenciálními otázkami. Nedokáže říct, co je jádrem její identity a má problém uvědomit si své lidství. *„Co to znamená být člověkem? Nevím, co dělá člověka člověkem. Když se obleču jinak? Když si udělám jiný účes? To mi prostě nestačí k tomu, abych si uvědomila, že jsem člověk.“* Anně přijde, že od druhých lidí se odlišuje pouze

tehdy, má-li možnost vyjádřit svůj názor. „*Mně přijde, že kopíruju něčí osobnost. Jen když řeknu někomu svoji radu, tak si uvědomím, že v tu dobu nemluví nikdo jiný. To jsem já, to je moje osobní rada, to jsem si nevymyslela.*“

Dotazník dětí a adolescentů Piers-Harris 2

Tab. 8: Přehled výsledků, Anna

T	INC	RES	TOT	BEH	INT	PHY	FRE	POP	HAP
HS	1	34	21	9	4	3	2	2	4
T-skór	47	60	32*	46**	34*	37*	32*	29*	35*

Hodnota celkového sebepojetí (TOT) je u Anny nízká. Nízké skóre TOT obvykle odráží potíže se sebeúctou (Obereignerů et al., 2015).

Kromě subškály přizpůsobivost (BEH) se Anna hodnotí negativně v několika specifických oblastech. Nízké skóre v subškále intelektové a školní postavení (INT) mohou vyjadřovat „naučenou bezmocnost“ (Obereignerů et al., 2015). Naučenou bezmocnost dokládají informace z polostrukturovaného rozhovoru. Anna má diagnostikovanou poruchu učení, proto se necítí být kompetentní ke zvládnání vyšších intelektuálních nároků. Kvůli nemoci není Anna tolik fyzicky zdatná, což se odráží v nízkém skóre v subškále fyzický zjev a vlastnosti (PHY). Jak jsme již zmínili, Anna si obtížně hledá kamarády a je nespokojená se svým sociálním fungováním (POP)¹¹. V rodinném i školním prostředí se chová zdvořile a snaží se být nápomocná. Přesto ji připadá, že je svým rodičům na obtíž (BEH). Informace z dotazníku nám ukazují, že inklinuje k dysforickým náladám (FRE). Bývá smutná, úzkostlivá a plačtivá. Nízké skóre v subškále štěstí a spokojenost (HAP) udává tendenci nespokojenosti se sebou sama (Obereignerů et al., 2015). Přesto se Anna považuje za dobrého člověka, který má v životě štěstí. Z pozorování a z rozhovoru usuzujeme, že toto mínění může být dáno její pokorou a skromností.

Výsledky z dotazníku korespondují s informacemi z polostrukturovaného rozhovoru.

¹¹ U adolescentů ve věku 17-18 let by měla být interpretace v subškále POP opatrná, neboť je zde nižší vnitřní konzistence ($\alpha = 0,73$) (Obereignerů et al.).

9.2 Výsledky tematické analýzy

V této části budou vyhodnoceny metody sběru dat dle kategorií, které byly definovány v rámci kódování.

Subjektivní vnímání identity

Co se týče subjektivního vnímání identity, měli jsme možnost od respondentů vyslechnout si pozitivní i negativní stránky vnímání sebe sama. Zmínky o silných vlastnostech jejich osobnosti pak dominují především u respondentů, kteří dosahují nadprůměrného skóre Celkového sebepojetí (TOT) nebo se jejich skóre pohybuje v pásmu vyššího průměru. Tito adolescenti jsou spokojeni s tím, kým jsou a jsou si jisti svými schopnostmi v mnoha oblastech. Ukázalo se, že tyto adolescenty spojují pevné a stabilní vztahy nejen v rodině, ale i se svými vrstevníky. Sami se vnímají jako cílevědomí, empatictí, přátelští a u svých vrstevníků oblíbení. Právě vztahům a nejbližšímu okolí připisují podstatný vliv na formování toho, kým jsou nyní. Ale sami sebe rovněž považují za aktivního činitele ve formování své identity. Kromě pevných vztahů také disponují odolností a vírou ve vlastní schopnosti. Dokázali naznačit i své negativní vlastnosti. Překonávání svých slabých stránek využívají k dosažení vyššího cíle. „*Odjakživa nemám ráda zeměpis, mně to prostě nejde a nezajímá...ale na té vojenské budu potřebovat ty orientace v mapě, tak to nějak zvládmu.*“ (Karolína, 14 let).

Vyvážené sebehodnocení zahrnující jak slabé, tak silné stránky se objevilo u adolescentů, kteří dosahují průměrné skóre ve škále celkového sebepojetí (TOT). Tito adolescenti měli v rozhovoru ze začátku tendenci zmiňovat především své kladné vlastnosti. Sami sebe popisují jako osoby energické, usměvavé a ochotné zapojovat se do kolektivu. Díky jejich energickému a aktivnímu přístupu si připisují roli třídního baviče či vůdce. Tyto adolescenty spojují především pevné vztahy s vrstevníky. V rodině se vyskytují drobnější problémy. Tyto problémy jsou dané názorovými neshodami mezi nimi a jejich rodiči. Sami nejsou tolik aktivní ve formování své identity a své kladné vlastnosti si potvrzují na základě mínění okolí. „*Já se třeba považuji za hodně usměvavého člověka. Říká mi to skoro každý.*“ (Julie, 12 let). U všech respondentů však převládá názor, že je důležité vytvořit si identitu vlastní a nekopírovat ostatní. Přesto ale uvádí, že na ně má okolí značný vliv.

Převažující negativní vnímání sebe sama se vyskytuje pouze u jedné respondentky. Objevují se u ní pocity nedostatečnosti, sebedoceňování a rezignace na změnu svých možností. Pro respondentku je obtížné nejen zhodnotit své pozitivní stránky, ale i celkově

popsat svoji identitu. Domníváme se, že jeden z možných negativních vlivů na krizi její identity může mít i nemoc, která ji znemožňuje vykonávat aktivity, které ji dříve naplňovaly.

Tělesné sebepojetí

V rozhovoru bylo pro všechny respondenty obtížnější popsat svůj vzhled než povahové vlastnosti. Vzhledovým rozdílnostem mezi nimi a náhradními rodiči nepřikládají žádný význam. Svému vzhledu připisují jak pozitivní, tak i negativní hodnocení. Pouze jeden respondent neuvedl žádné negativní hodnocení týkající se jeho vzhledu. Názor druhých na jeho postavu je mu lhostejný a v subškále fyzický zjev a vlastnosti (PHY) skóruje nadprůměrně.

Respondenti, kteří v subškále PHY skórují průměrně, nejsou spokojeni buď se vzhledem svého obličeje, vlasů či postavy. Zároveň jim ale nečiní problém pozitivně zhodnotit jiné přednosti jejich vzhledu.

Respondentka, která v subškále PHY dosahuje nízké skóre, uvádí, že je sice se svým vzhledem spokojená, avšak nepřijde si tolik tělesně zdatná, což může být dáno její nemocí, která má dopad na její nízkou váhu. Na druhou stranu uvádí, že se svou nízkou váhou je nyní spokojená. *„Jsem asi nejvíc spokojená teď...třeba jsem se strašně styděla za svoje široká ramena, teď už to není pro mě úplně problém.“ (Anna, 18 let).*

U všech dívek se objevuje nespokojenost se svým obličejem a spokojenost se svou postavou. Starší respondenti (věk 17 a 18 let) pak zmiňují nespokojenost se svým vzhledem v minulosti. Nízké tělesné sebepojetí souvisí s obavami, že jejich okolí bude mít negativní názory na jejich tělesný vzhled.

Všichni respondenti o svůj vzhled jeví zájem. Byli upravení. Kromě jedné respondentky uvádí i značný zájem o módu.

Rodina a budování identity

Co se týká současných rodinných vztahů, z rozhovoru bylo patrné, že celkově mají respondenti se svými náhradními rodiči (nebo alespoň s jedním členem) pevný a vřelý vztah. Kromě jednoho respondenta všichni vyrůstají u svých náhradních rodičů od svého raného dětství. O své rodinné minulosti týkající se jejich biologických rodičů buď zájem nejeví, či o ní hovořit nechtějí. Větší vliv na budování své identity přikládají náhradním rodičům. Pozitivně se pak identifikují se členem rodiny, ke kterému mají citově nejbližší, a v rozhovoru jej zmiňovali nejčastěji.

Respondenti, kteří mají staršího sourozence, se identifikují právě s ním. Ke staršímu sourozenci vzhlíží, obdivují ho a vkládají do něj důvěru. Respondenti, kteří mají mladší

sourozence, pak připisují největší vliv na formování jejich identity staršímu členovi rodiny, který se na jejich výchově účastnil nejvíce. „*V tomto směru mě vychovala babička, takže asi ta mě nejvíc ovlivnila, co se týče i vyjadřování a takového.*“ (Viktor, 17 let).

Vliv náhradních rodičů se podílí především na představě o budoucím způsobu výchovy jejich potomků. Dokáží zhodnotit jak dobré, tak i špatné stránky výchovy. Jejich výchovu vnímají zároveň jako laskavou ale i přísnou s jasně danými pravidly. Jejich kritika nejčastěji směřuje k touze po větší volnosti.

Respondenti v rozhovorech nezmiňovali pouze nejbližší členy rodiny, ale též členy širší rodiny či církevní komunitu. Z rozhovoru pak vyplývalo, že především členové širší rodiny jsou náhradním rodičům nápomocni při výchově. „*Teta mi pomáhá s těma úkolama a učí mě někdy.*“ (Jakub, 12 let).

Všichni respondenti vyrůstají ve věřícím prostředí. Jedna respondentka v rozhovoru uvádí, že právě na základě víry se jejich rodina odlišuje od jiných rodin. „*My jsme křesťanská rodina, takže máme trochu jiné hranice než třeba normální rodina.*“ (Anna, 18 let) I přesto, že jsou respondenti k víře vedeni celý život, jejich postoj k víře je odlišný.

Vrstevníci a budování identity

Z rozhovoru bylo patrné, že respondenti přikládají vrstevnickým vztahům význam, neboť s nimi tráví podstatný čas, a to nejen ve školním prostředí. Kromě jedné respondentky všichni v subškále popularita (POP) dosahují nadprůměrné skóre, což poukazuje na spokojenost s přátelskými vztahy. Respondentka, která dosahuje v subškále POP nízké skóre se od svých vrstevníků distancuje dobrovolně, neboť její identifikace se školní skupinou je negativní. „*My jsme taková škola, no, prostě lidi s menší inteligencí, já se k nim prostě nemám.*“ (Anna, 18 let). Přesto ale touží navázat intimní přátelský vztah, který by ji poskytl sdílení jejich hodnot.

Mladší respondenti (12 let) udržují vztahy se širokou vrstevnickou skupinou, jejíž členy jsou jak chlapci, tak děvčata. Intimní párové přátelství pak nabývá většího významu až u starších respondentů. Partnerský vztah uvádí pouze jeden respondent. Právě tento vztah měl vliv na uvědomění si jeho sexuální identity. K partnerovi má silný citový vztah a rád by s ním plánoval budoucnost.

Vrstevníkům nejčastěji připisují vliv buď na volbu jejich zálib, budoucí kariéry nebo vzhledu. Především u mladší respondentky je vliv vrstevníků na její identitu patrný. „*Jako já se tak moc nemaluju, ale moje kamarádka mi řekla, že si mám udělat linky, tak jsem si je musela udělat.*“ (Julie, 12 let). V rozhovoru jsme si mohli vyslechnout i snahu odlišit se od

svých vrstevníků. Respondenti se pak distancují od názorů týkajících se tělesného sebepojetí, stylu oblékání či jejich způsobu života. Přesto se v jiných oblastech, například v názoru na víru, snaží do jisté míry podřídít.

Představa o budoucnosti

Obavy z dospělosti se vyskytují pouze u starších respondentů (17 a 18 let). Obávají se především odpovědnosti, kterou dospělost s sebou přináší. Představa o jejich budoucím povolání je nejasná a zahrnuje více alternativ. U mladších respondentů (12 a 14 let) pojem dospělost neasociuje se zodpovědností ale s volností. Volnost se promítá v potřebě emancipovat se od rodičů. „*Budu si žít podle toho, jak chci. Samozřejmě budu mít pořádek.*“ (Karolína, 14 let).

Na formování představ o jejich budoucím zaměstnání se podílí nejen jejich okolí (rodiče, vrstevníci, sourozenci), ale také oni sami. Tato představa se často odvíjí od jejich zálib či povahových vlastností, které jsou potřeba pro konkrétní povolání. Všichni respondenti v budoucnu chtějí založit rodinu a mít děti. Jak jsme již zmínili, rádi by své děti vychovávali podobným způsobem, jako je vychovávají jejich náhradní rodiče. Rádi by svým dětem ale umožnili větší volnost či je naučili větší asertivitě „*Samozřejmě bych chtěla dělat to, co moji rodiče, nebo změnit jen pár způsobů, jako třeba naučit je říkat ne...děcka nemají říkat ne, ale já to myslím tak, aby měla na výběr.*“ (Anna, 18 let).

Hodnotový systém adolescentů v NRP

Níže uvádíme přehled nejčastěji se vyskytujících hodnot.

Tab. 9: Hodnotový systém adolescentů v NRP (n = 5)

	Anna	Jakub	Julie	Karolína	Viktor
Hodnoty					
Rodina	×	×	×	×	×
Zdraví	×	×	×	×	×
Přátelství		×	×	×	×
Pocit bezpečí	×	×	×		×
Vzdělání	×	×	×		
Láska	×			×	×
Svoboda	×		×		×

V hodnotovém systému u všech respondentů dominuje hodnota rodiny a zdraví. Rodinu respondenti uvádí do kontextu s dalšími hodnotami, jako je láska, pocit bezpečí, domov či pocit životní jistoty. Respondenti, kteří do svého hodnotového systému zahrnují pojem svoboda, na ni nahlíží odlišně. Pro Julii (12 let) se svoboda váže především k volnosti a nezávislosti na svých rodičích. Viktor (17 let) chápe svobodu jako respekt k odlišnosti názoru druhých, což se týká i svobody v jeho sexuální orientaci. Podobně na svobodu nahlíží i Anna (18 let), pro kterou je podstatná náboženská tolerance.

Potřeby a přání adolescentů k pozitivní identitě

Níže uvádíme přehled nejčastějších potřeb, které respondenti uváděli.

Tab. 10: Potřeby a přání adolescentů k pozitivní identitě (n = 5)

	Anna	Jakub	Julie	Karolína	Viktor
Potřeby					
Udržení současných vztahů		×	×		×
Emancipace			×	×	
Hranic (osobních limitů)	×				×
Porozumění ze strany rodičů			×	×	
Přijetí ze strany vrstevníků			×	×	
Zlepšení vztahu s jedním z rodičů	×				×

Je patrné, že dominantní potřebou je stabilita a jistota vztahů, a to nejen ze stran náhradních rodičů, ale i vrstevníků, se kterými se v období adolescence často identifikují.

V rozhovoru jsme se mohli setkat i s dalšími potřebami, jako je např. potřeba sdílení společných hodnot s druhými, potřeba struktury, režimu a řádu, či potřeba otevřené budoucnosti.

10 Diskuze

Hlavním záměrem bakalářské diplomové práce byla snaha popsat a porozumět tomu, jak sami dospívající v NRP vnímají svoji identitu a jaké aspekty zasahují v jejím rozvoji. Zajímali nás životní zkušenosti dospívajících v NRP, proto jako hlavní metodu získávání dat jsme zvolili polostrukturovaný rozhovor. Byli jsme si vědomi, že se jedná o nestandardizovaný nástroj, který s sebou přináší značné potíže, a je tedy nutné, počítat s větší zranitelností výzkumu. Výsledky výzkumu z polostrukturovaného rozhovoru, byly proto doplněny standardizovaným dotazníkem PHCSCS-2 zjišťující sebepojetí dětí a adolescentů. Dotazník PHCSCS-2 byl zvolen nejen díky tomu, že je vhodný ke zjišťování sebepojetí, nýbrž ho lze použít i u dětí a adolescentů s odlišným zázemím (Obereignerů et al., 2015).

Výběrový soubor tvořilo pět respondentů pocházejících z různých forem NRP. Věk respondentů se pohyboval v rozmezí 12–18 let. Věková rozmanitost nám tak umožnila blíže prozkoumat, jak na svou identitu nahlíží adolescenti spadající do období rané i pozdní adolescence. Mladší respondenti nebyli schopni tak vysoké sebereflexe jako ti starší, proto jsme museli změnit původní plán výzkumu, ve kterém jsme data z polostrukturovaného rozhovoru chtěli zpracovat pomocí Interpretativní fenomenologické analýzy, pro kterou je charakteristické, že umožňuje lépe uchopit subjektivní nazírání na prožitou zkušenost (Hendl, 2016).

Ke zkreslení výsledků mohlo dojít i v samotném dotazníku, proto jsme při vyhodnocení zkontrolovali skóry v indexu předpojatosti (RES) a inkonzistence (INC). Výsledky t-skórů těchto indexů neohrožily validní interpretaci škál. Avšak u jedné respondentky (viz Tab. 5) byly tyto skóry hraniční, proto jsme překontrolovali jednotlivé odpovědi, které byly srovnány s informacemi z polostrukturovaného rozhovoru. Díky použití obou metod, nemuselo dojít k vyloučení respondentky z výzkumu.

Kromě jednoho respondenta, údaje získané z polostrukturovaného rozhovoru souhlasily s výsledky získanými pomocí dotazníku. Předpokládáme, že inkongruence mezi daty získanými z polostrukturovaného rozhovoru a dotazníku, mohla být způsobena na jedné straně vnějšími podmínkami, jako je věk a pohlaví tazatelky, či na straně druhé tzv. sociální žádoucností (konkrétněji *socially desirable responding bias*), což lze chápat, jako snahu respondenta prezentovat se v lepším světle a odpovídat sociálně žádoucím způsobem (Hewstone & Stroebe, 2006). Domníváme se, že neshoda mezi výpověďmi, může poukazovat na diskrepanci mezi ideálním a skutečným já. Podle Higginse (1989, in Výrost & Slaměník, 2008) rozpor mezi skutečným a ideálním já, může vyvolat depresivní a

úzkostné pocity, což se nám u daného respondenta potvrzuje i nízkým skóre v subškále nepodléhání úzkosti (FRE) (viz Tab. 6).

Rozhovor nám dopomohl nejen k poznání, jak dlouho se respondenti nachází v NRP, ale i k tomu, jak se v rodině zabydleli a jaké vztahy navázali s náhradními rodiči a ostatními členy rodiny. Všichni respondenti, kromě jednoho, se dostali do NRP do dvou let života. Farineau et al. (2013) zjistili snížené sebepojetí u adolescentů, kteří se dostali do náhradních rodin až po 11. roku života. V našem výzkumu se nejstarší respondent dostal do pěstounské péče v sedmi letech. Pro zkoumání této problematiky by bylo vhodné věnovat pozornost formování identity i u těch adolescentů, kteří se dostali do náhradních rodin v pozdějším věku.

Podle Jochmannové (2021), u dětí, které jsou vystaveny v raném dětství změnou pečovatele, musíme počítat s kumulativním stresem. Jak již bylo uvedeno v teoretické části, takovýto stres pak vytváří kaskádu neurobiologických reakcí, které se mohou projevit na nepříznivém vývoji mozku (Teicher et al., 2003). Podle Van der Kolka (2015) pak může dojít k atrofii v oblasti mediální části prefrontální kůry a insuly, které zodpovídají za sebeuvědomování a vnímání vlastního těla. Potíže s uvědomováním si sebe sama či svého tělesného sebepojetí jsme mohli vyslechnout u dvou respondentů, kteří se dostali ke svým současným náhradním rodičům po prvním roce života. Oba respondenti měli rovněž nízký skóre v subškále nepodléhání úzkosti (FRE) (viz Tab. 6; Tab. 8). Podle Loewensteina a Brendové (2014), mohou být následkem komplexního vývojového traumatu nejen problémy se sebepojetím, ale i jiné psychické poruchy, jako jsou deprese, úzkostné poruchy, poruchy příjmu potravy či sebepoškozování. Myšlenky na sebepoškozování v minulosti, uvedl i jeden z respondentů s nízkým skóre FRE. Na druhou stranu, studie Farragia et al. (2006) nepoukázala na rozdíl v míře depresivity a sebehodnocení mezi dětmi vyrůstajícími v pěstounské péči a běžnou populací. Skálová (2019) ve své magisterské diplomové práci rovněž neprokázala signifikantní rozdíl v sebepojetí mezi dětmi a adolescenty z pěstounské péče ve srovnání s normami. Tyto studie se však zabývaly pouze dětmi z pěstounské péče. Otázkou zůstává, jak se liší sebepojetí dětí a adolescentů pocházejících z jiných forem NRP. Bylo by tedy zajímavé tuto problematiku dále prozkoumat.

Díky rozhovoru jsme rovněž zjistili, že respondenti přikládají podstatný význam na budování identity jejich okolí. Giliganová (2006) uvádí, že jsou to především dívky, které svou identitu definují prostřednictvím interpersonálních vztahů. Identitu na základě vztahů s druhými uváděli v rozhovoru i chlapci. Je však důležité podotknout, že výběrový soubor tvořili pouze dva respondenti mužského pohlaví. V souladu s výzkumem Rose a Rudolpha

(2006) se ukázalo, že touha po uznání ze stran vrstevníků, má dopad na chování a sebe prezentaci respondentů, což jsme mohli pozorovat především u mladších respondentek. I přes snahu některých respondentů diferenciovat se od svých vrstevníků, zůstávaly vrstevnické skupiny nadále předmětem hodnocení a srovnávání. Všichni respondenti, kromě jedné, skórovali v subškále popularita (POP) nadprůměrně, což značí o jejich spokojenosti s vrstevnickými vztahy (Obereignerů et al., 2015). Skopal (2012) potvrzuje, že členství ve skupině a akceptace ze strany vrstevníků se stává důležitou součástí rozvoje identity. Respondentka, která dosahovala v této škále nízkého skóre, přiznávala obtíže s uvědomováním si své identity.

I přesto, že vrstevnické vztahy nabývají v období adolescence podstatný význam, důležitou sociální oporou zůstávali pro respondenty členové rodiny, ke kterým si vytvořili nejpevnější vztah. Stein (2008) pak poukazuje na to, že k utvoření pozitivní osobní identity je zapotřebí péče a kvalita vztahů, což jsme si mohli vyslechnout i od respondentů, kteří považovali za nejdůležitější potřebu udržení současných vztahů, porozumění ze stran náhradních rodičů, potažmo zlepšení vztahu jedním z nich.

Zjistili jsme, že mezi možné faktory vedoucí k pozitivní identitě mohou být i odolnost vůči stresu a dobré zvládání životních překážek. Tyto faktory jsme mohli nalézt u dvou respondentů, kteří dosahovali v dotazníku PHCSCS-2 vyšších skóre (viz Tab. 4; Tab. 7). Vágnerová (2012) pak dodává, že dítě, které je emočně stabilní disponuje vyšším sebehodnocením, než dítě úzkostné, které vnímá životní překážky jako ohrožující. Sobotková (2015) zdůrazňuje, že k vývoji odolné osoby u dětí z pěstounské péče patří kvalitní, podpůrné a láskyplné zázemí pěstounské rodiny, které napomáhá k lepšímu zvládání náročných životních událostí. Vysoké skóre v sebepojetí jsme pak mohli nalézt u respondenta, který měl navázaný pevný vztah nejen se svými pěstouny, ale i se širší rodinou, která mu pomohla vyrovnat se s nepříznivými životními událostmi.

I přesto, že některé studie (Grotevant et al., 2001; Hoopes, 1990) poukazují jako důležitou proměnou k utváření pozitivní identity dobré rodinné zázemí a pozitivní interakci s členy rodiny a vrstevníky, domníváme se, že je za potřebí brát do úvahy i rizikové faktory podílející se na formování nervové soustavy v raném období dítěte. Jak jsme již nastínili, děti, které se dostanou k náhradním rodičům, často čelí komplexnímu a vývojovému traumatu, jež se může manifestovat v oblasti nízkého sebepojetí a může mít tak dopad na budování jejich identity (Lowenstein & Brend, 2014). V naší práci se nám nepodařilo získat informace, za jakých okolností se respondenti dostali k náhradním rodičům. Pro další

výzkum, proto doporučujeme zjistit, jaké psychické újmě byli respondenti vystaveni v raném dětství, neboť i tento vliv může mít dopad na sebepojetí a budování identity.

Rádi bychom poukázali na to, že i přes stabilní rodinné zázemí, kterým všichni respondenti disponovali, jsme mohli u některých z nich pozorovat nízké hodnoty v celkovém sebepojetí (TOT) či v jednotlivých subškálách. Proto přikládáme, v souladu s uvedenými výzkumy, význam k utváření pozitivní identity nejen kvalitě a stabilitě vztahů, které si dospívající vytvořili k náhradním rodičům (Scabini & Manzi, 2011; Sobotková, 2015; Stein, 2008), ale rovněž osobnostním faktorům (Snopek et al., 2011; Sobotková & Očenášková, 2013), navázání kvalitních vztahů s vrstevníky (Albarello et al., 2017; Palmonari et al., 1990) a rizikovým faktorům, které se podílejí na ovlivnění prenatálního, perinatálního a raně postnatálního traumatu v dětském věku (Loewenstein & Brend, 2014; Van der Kolk, 2015).

Jsme si vědomi, že výběrový soubor nelze považovat za reprezentativní a výsledky tak nelze nijak zobecnit. Jedná se pouze o subjektivní pohled na vlastní identitu, kterou nám poskytli sami respondenti. Ve výpovědích mohlo tedy dojít ke zkreslení, neboť nám respondenti nemuseli říkat pravdu.

Výstup z našeho výzkumu může sloužit pro další studie, které by blíže zmapovaly, jak na svou identitu nahlíží dospívající z různých forem NRP a jaký vliv na sebepojetí může mít u těchto adolescentů rané trauma. Blížší poznání tak může dopomoci k lepší intervenci s touto populací a k navržení preventivních kroků, které by vedly k utvoření pozitivní identity a duševní pohody u adolescentů vyrůstajících v NRP.

11 Závěr

Výsledky výzkumu nám umožnili blíže poznat, jakým způsobem nahlíží na svou identitu adolescenti vyrůstající v NRP. Zjistili jsme, komu přiřkládají vliv na utváření jejich identity, jaké životní hodnoty jsou pro ně důležité, jaké jsou jejich představy do budoucna, sny, přání a potřeby k vytvoření pozitivní identity a sebepojetí. Níže formulujeme již jen velmi stručně odpovědi na výzkumné otázky.

- *Jaké je sebepojetí dospívajících vyrůstajících v NRP?*

K zodpovězení této otázky nám pomohl především dotazník PHSCS 2. Mohli jsme pozorovat skóry výsledků TOT zahrnující nadprůměrné skóre, vyšší průměr, průměrné i podprůměrné skóre. Respondenti dokázali zhodnotit jak pozitivní, tak i negativní hodnocení sebe sama. Pozitivní hodnocení, kromě jedné respondentky, převyšovalo nad negativním. Nejčastěji se vnímali jako ochotní, přátelští, veselí a dobře vychovaní. Negativní stránky se dotýkaly potíží s emoční stabilitou, sebepodceňováním ve školním výkonu či vzhledu. Svoji identitu definovali skrz jméno, vztahy, pozitivní vlastnosti, záliby či emoce.

- *Jak vnímají své tělesné schéma dospívající v NRP?*

Ani jeden z respondentů nepřipisoval vzhledu výraznější roli. Respondenti uváděli nejčastěji nespokojenost se vzhledem jejich obličeje a vlasů. Nespokojenost se vzhledem postavy se objevila pouze u jednoho respondenta. Pokud nebyli spokojeni s jednou ze zmíněných fyzických vlastností, dokázali ocenit jinou.

- *Jak přemýšlí o své budoucnosti dospívající vyrůstající v NRP?*

U respondentů jsme se mohli setkat nejen s obavami z budoucnosti, ale také z těšení se na ni. Nejčastější obavy se týkaly zodpovědnosti a strachu z finanční nezávislosti. Představy o budoucím povolání byly konkrétní u dvou respondentek. Ostatní respondenti zvažovali několik alternativ. Volbu profesního směřování činili na základě svých zálib, kompetencí, či vlivem nejbližšího okolí. Všichni respondenti touží mít v budoucnu rodinu a nechtějí přerušit vztahy se současnou náhradní rodinou.

- *Komu ze společnosti dospívající vyrůstající v NRP přisuzují vliv na vytváření jejich osobní identity?*

Z výpovědí bylo patrné, že respondenti největší vliv připisují náhradním rodičům a svým vrstevníkům. Náhradní rodiče měli vliv především na volbu školy/profesního směřování, představě o způsobu výchovy budoucích potomků a tvorbě hodnotového systému. Posledně

zmíněný bod je i částečné zodpovězení na poslední výzkumnou otázku. Vrstevníci pak měli vliv na jejich vzhled (styl odívání/líčení) a záliby.

- *Jaký je hodnotový systém dospívajících vyrůstajících v NRP a na základě, kterých vlivů byl utvořen?*

Mezi nejčastěji zmiňované hodnoty patřily: rodina, zdraví, přátelství, vzdělání, pocit bezpečí, láska a svoboda.

Výsledky odrážejí zkušenosti a názory respondentů, nelze je tak nijak zobecnit.

Souhrn

Bakalářská diplomová práce se zabývá tím, jak dospívající vyrůstající v NRP vnímají svoji identitu a jaké aspekty se podílí k jejímu rozvoji.

Práce má dvě části, a to teoretickou a výzkumnou. Teoretická část se zaměřuje na poznání naší problematiky a je rozdělena do tří stěžejních kapitol. V první kapitole jsme věnovali pozornost vývojovému období adolescence. Popsali jsme biologické, emoční a sociální změny, které provází tuto vývojovou etapu. Tyto změny jsme dávali do souvislosti s utvářením identity.

V další kapitole jsme věnovali pozornost identitě a jejímu teoretickému vymezení. Podle Eriksona (2015) je pro dospívající otázka po vlastní identitě stěžejní, proto jsme podrobněji popsali vývoj identity v období adolescence. Dále jsme představili psychoanalytické pojetí identity a probrali teorie identity podle E. H. Eriksona a Jamese Marcii.

Ve třetí kapitole jsme se věnovali samotné problematice budování identity dospívajících vyrůstajících v náhradní rodinné péči. Na začátku této kapitoly jsme psali o náhradní rodinné péči, jejich formách a odlišnostech mezi nimi. Podle Matějčka (2005) a Sobotkové (2015) je nestabilita prostředí, související s přesuny dětí k různým pěstounům, považována za hlavní překážku k budování pozitivní identity, proto jsme se zaměřili na psychologické aspekty pěstounské péče. Zmínili jsme i raná traumata, která ohrožují děti v náhradní rodinné péči. Mezi raná traumata spadají poruchy attachmentu či psychická deprivace (Jochmannová, 2021). Raná traumata jsme pak dávali do souvislosti s vytvářením identity a sebepojetí. Před tím, než jsme se zabývali budováním identity u samotných dospívajících vyrůstajících v náhradní rodinné péči, jsme popsali proces vytváření rodičovské identity a přijetí role náhradních rodičů. V poslední kapitole též uvádíme poznatky v oblasti rozvoje pozitivní identity, zájmů a potřeb těchto dětí.

Druhá část byla empirická. Na začátku jsme si formulovali hlavní cíl. Hlavním cílem naší práce bylo popsat, jak respondenti subjektivně vnímají svoji identitu. Jako dílčí cíle jsme si stanovili: zjistit jaké je jejich sebepojetí, jak vnímají své tělesné schéma, popsat jejich představy o budoucnosti, zjistit komu ze společnosti přisuzují vliv na vytváření jejich osobní identity, prozkoumat jejich hodnotový systém a zjistit na základě kterých vlivů byl utvořen. Jako typ kvalitativního výzkumu jsme zvolili mnohočetnou případovou studii.

Jako hlavní metoda získávání dat byl zvolen polostrukturovaný rozhovor, který jsme doplnili o pozorování a dotazník. Použili jsme dotazník Piers-Harris 2, který zjišťuje

sebepečetí dětí a adolescentů. Dotazník se skládá ze škály zjišťující celkové sebepečetí a šestí subškál, jimiž jsou přizpůsobivost, intelektové a školní postavení, fyzický zjev, nepodléhání úzkosti, popularita, štěstí a spokojenost. Data z rozhovoru jsme doslovně přepsali a přiřadili jsme jim kódy. Při procesu kódování nebyl použit software. Z jednotlivých kódů vznikly následující kategorie: subjektivní vnímání identity, tělesné sebepečetí, rodina a budování identity, představa o budoucnosti, hodnotový systém adolescentů v NRP a potřeby a přání k pozitivní identitě. Jako metodu zpracování dat jsme zvolili tematickou analýzu.

Dotazník byl administrován dle instrukcí v příručce. Formu administrace jsme zvolili tužka-papír. Výsledky z dotazníku jsme vyhodnocovali kvalitativně, tj. u každého respondenta jsme uvedli výsledky zvlášť. Nebylo užito statistických metod. Výběrový soubor tvořilo pět respondentů ve věku 12-18 let žijících v náhradní rodinné péči rodinného typu.

Výsledky z výzkumu byly rozděleny do dvou částí. V první části jsme uvedli výsledky analýzy podle jednotlivých případů. Výsledky byly rozděleny podle použitých metod. V druhé části jsme prezentovali výsledky tematické analýzy. V této části jsme propojovali získané informace z pozorování, polostrukturovaného rozhovoru a dotazníku. Výsledky jsme rozdělili podle vzešlých kategorií z kódování.

Hodnoty celkového sebepečetí dosáhly u jednoho respondenta nadprůměrného skóre, u jedné respondentky podprůměrného skóre a u tří respondentů průměrného skóre. Jejich sebehodnocení bylo vyvážené. Respondenti dokázali zhodnotit své špatné i dobré stránky. Kromě jedné respondentky, pozitivní sebepečetí převyšovalo nad negativním. Svou identitu nejčastěji definovali skrz jméno, vztahy, pozitivní vlastnosti, záliby či emoce.

Tělesné schéma nehrálo pro respondenty výraznější roli. V subškále fyzický zjev a vlastnosti, jsme se opět setkali s rozmanitými výsledky (1krát nadprůměrný skóre, 3krát průměrný skóre, 1krát podprůměrný skóre). Respondenti uváděli jak pozitivní tak negativní vlastnosti svého vzhledu. Nespokojenost se svou postavou uvedl pouze jeden respondent.

Význam na budování identity přikládají respondenti členovi náhradní rodiny, ke kterému si vytvořili nejbližší vztah. Nejednalo se vždy o náhradní rodiče, i když pro všechny respondenty představovali důležitou sociální oporu. Vnímali se jako dobře vychovaní. Pouze jedna respondentka dosahovala nízkého skóre v subškále přizpůsobivost. Důležitou oporu pro ně představovali i jejich sourozenci. Pokud měli staršího sourozence, identifikovali se právě s ním. Náhradní rodiče měli vliv na utvoření hodnotového systému respondentů. Nejdůležitější hodnotou pro respondenty byly interpersonální vztahy – rodina a přátelství. Respondenti zmiňovali nejčastěji potřebu uchovat si tyto vztahy do budoucnosti. Podstatný

vliv na jejich identitu měly i vrstevnické vztahy. Vrstevníkům přisuzovali vliv na jejich vzhled a záliby. Všichni respondenti, kromě jedné, dosahovali nadprůměrného skóre v subškále popularita. Většinou byli spokojeni s počtem i s kvalitou vrstevnických vztahů. Co se týče subškály intelektové a školní postavení, mohli jsme se dvakrát setkat s nadprůměrným skórem, dvakrát s průměrným skórem a jedenkrát s podprůměrným skórem.

Nejstarší respondenti (17 a 18 let) dosáhli nízkého skóre v subškále nepodléhání úzkosti. Oba dva uváděli potíže s uvědomováním si své identity a tělesného sebepojetí. V této subškále jsme se dále setkali jedenkrát s průměrným skórem a dvakrát s nadprůměrným.

V subškále štěstí a spokojenost skóroval pouze jeden respondent nadprůměrně, tři průměrně a jedna respondentka podprůměrně. Celkovým životním okolnostem připisovali jak pozitivní tak negativní hodnocení.

Základním přínosem této práce bylo prozkoumání subjektivního nazírání na identitu dospívajících, kteří vyrůstají v NRP. Zajímavé mohou být rozmanité jevy, které mají vztah k utváření identity a souvisí s psychickým vývojem a utvářením vztahu k sobě.

Seznam použitých zdrojů a literatury

1. Albarello, F., Crocetti, E., & Rubini, M. (2018). I and us: A longitudinal study on the interplay of personal and social identity in adolescence. *Journal of youth and adolescence*, 47(4), 689-702.
2. American Psychological Association (2018). *APA Dictionary of Psychology: Adolescence*. Získáno 3. 4. 2021 z <https://dictionary.apa.org/adolescence>
3. American Psychiatric Association (2013). *DSM-5: Diagnostic and statistical manual of mental disorders*. 5Th ed. Washington, DC: American Psychiatric Publishing.
4. Arnett, J. J. (2006). G. Stanley Hall's Adolescence: *Brilliance and nonsense*. *History of psychology*, 9(3), 186.
5. Bačová, V. (1996). Společenská a kulturná podmienenosť osobnej identity. *Československá psychologie*, 40(4), 321-323.
6. Barber, J., Delfabbro, P., & Gilbertson, R. (2004). *Children in foster care*. Routledge.
7. Brubaker, R., & Cooper, F. (2000). Beyond" identity". *Theory and society*, 29(1), 1-47.
8. Blatný, M. (2016). *Psychologie celoživotního vývoje*. Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.
9. Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3 (2), 77-101. doi:10.1002/9780470479193
10. Brown, B. B., & Larson, J. (2009). *Peer relationships in adolescence*. In R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology: Contextual influences on adolescent developmentm* (pp. 74–103). John Wiley & Sons.
11. Bubleová, V., Vránová, L., Vávrová A., & Frantíková J. (2011). *Základní informace o náhradní rodinné péči*. Středisko náhradní rodinné péče o. s., Praha.
12. Burešová, P., Čožíková, M., Křepský, D., Pašek, V., & Plachá, R., Poláchová Vaš'átková, J., & Vyhnálková, P. (Ed.). (2008). *Rodina a náhradní rodinná péče*. Hanex, Olomouc.
13. Campbell, J. D. (1990). Self-esteem and clarity of the self-concept. *Journal of personality and social psychology*, 59(3), 538.
14. Crocetti, E. (2017). Identity formation in adolescence: The dynamic of forming and consolidating identity commitments. *Child Development Perspectives*, 11(2), 145-150.
15. Corbin, J. M., & Strauss, A. (1990). Grounded theory research: Procedures, canons, and evaluative criteria. *Qualitative sociology*, 13(1), 3-21.
16. DeRose, L., & Brooks-Gunn, J. (2008). *Pubertal development in early adolescence: Implications for affective processes*. In N. Allen & L. Sheeber (Eds.), *Adolescent Emotional*

- Development and the Emergence of Depressive Disorders*. 56-73 Cambridge: Cambridge University Press.
17. Dimitrova, R., Hatano, K., Sugimura, K., & Ferrer-Wreder, L. (2018). The Erikson psychosocial stage inventory in adolescent samples. *European Journal of Psychological Assessment*. Získáno 19. 2. 2022 z <https://doi.org/10.1027/1015-5759/a000456>
 18. Doherty, W. J., Colangelo, N., & Hovander, D. (1991). *Priority setting in family change and clinical practice: The family FIRO model*. *Family process*, 30(2), 227-240.
 19. Elsayed, W., (2021). The negative effects of social media on the social identity of adolescents from the perspective of social work. *Science that inspires* 7(2).
 20. Erikson, E. H. (2015) *Životní cyklus rozšířený a dokončený: devět věků člověka*. Praha: Portál.
 21. Fadjukoff, P., Pulkkinen, L., & Kokko, K. (2016). Identity formation in adulthood: A longitudinal study from age 27 to 50. *Identity: An International Journal of Theory and Research*, 16, 8–23. doi:10.1080/1528348820151121820
 22. Farineau, H. M., Stevenson Wojciak, A., & McWey, L. M. (2013). You matter to me: important relationships and self-esteem of adolescents in foster care. *Child & Family Social Work*, 18(2), 129–138. doi:10.1111/j.1365-2206.2011.00808
 23. Farrugia, S. P., Greenberger, E., Chen, Ch., & Heckhausen, J. (2006). Perceived social environment and adolescents well-being and adjustment: Comparing a foster care sample with a matched sample. *Journal of Youth and Adolescence*, 35 (3), 349-358.
 24. Ferjenčík, J. (2010). *Úvod do metodologie psychologického výzkumu: jak zkoumat lidsou duši* (Vyd. 2). Praha: Portál.
 25. Frankl, V. (2021). *Léčba smyslem: Základy a aplikace logoterapie*. Praha: Portál.
 26. Garrido, M. V., Prada, M., Azevedo, C., & Semin, G. R. (2019). Repositório ISCTE-IUL. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 26(5), 439-455.
 27. Gecková, A., Pudelský, M., & Van Dijk, J. P. (2000). Vplyv rodičov a rovesníkov na správanie adolescentov súvisiace so zdravím. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 35(3), 233-241.
 28. Gilligan, C. (1993). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Harvard University Press.
 29. Grogan, S. (2016). *Body image: Understanding body dissatisfaction in men, women and children*. Taylor & Francis.

30. Grotevant, H. D., Wrobel, G. M., Van Dulmen, M. H., & McRoy, R. G. (2001). The emergence of psychosocial engagement in adopted adolescents: *The family as context over time*. *Journal of Adolescent Research*, 16(5), 469-490. doi:10.1177/0743558401165004
31. Grotevant, H. D. (1997). Coming to terms with adoption: The construction of identity from adolescence into adulthood. *Adoption Quarterly*, 1(1), 3-27
32. Hartl, P., & Hartlová, H. (2000). Psychologický slovník. Portál.
33. Hendl, J. (2016). *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace* (Čtvrté, přepracované a rozšířené vydání). Portál.
34. Hewstone, M. & Stroebe, W. (2006). Sociální psychologie. Praha: Portál.
35. Hoopes, J. L. (1990). *Adoption and identity formation*. The psychology of adoption, 144, 166. Získáno 14. 9. 2021 z <https://books.google.cz/books>
36. Hrachovinová, T., Csémy, L., & Chudobová, P. (2005). Psychologický kontext spokojenosti s vlastním tělem u VŠ studentů. *Československá Psychologie*, 49(1), 9–18.
37. Jochmannová, L. (2021). *Trauma u dětí: kategorie, projevy a specifika odborné péče*. Grada.
38. Karkouti, I. M. (2014). Examining Psychosocial Identity Development Theories: A *Guideline for Professional Practice*. *Education*, 135(2), 257–263.
39. Klimeš, J. (2008). *Budování identity dítěte*. Praha: Občanské sdružení Rozum a cit.
40. Koluchová, J., Bubleová, V., Benešová, L., & Kovařík, J., Matějček, Z. (Ed.). (2002). *Osvojení a pěstounská péče*. Portál.
41. Konečná, V., Neusar, A., Sokoliová, M., & Macek, P. (2010). Možnosti Zkoumání Formování Identity v Adolescenci: Česká Adaptace Metody Gids. *Ceskoslovenska Psychologie*, 4, 391–406.
42. Kools, S. M. (1997). *Adolescent identity development in foster care*. *Family relations*, 263-271.
43. Kostanski, M., Fisher, A., & Gullone, E. (2004). Current conceptualisation of body image dissatisfaction: have we got it wrong?. *Journal of child Psychology and Psychiatry*, 45(7), 1317-1325.
44. Kroger, J. (2007). *Identity development: adolescence through adulthood (2nd ed)*. Sage Publications.
45. Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie* (2., aktualizované vydání). Grada.
46. Lindsay, G., Koene, C., Øvreeide, H., & Lang, F. (2010). *Etika pro evropske psychology*. Praha: Triton.

47. Loewenstein, R. & Brand, B. (2014). Treating Complex Trauma Survivors. *Psychiatric Times*. 40-45.
48. Macek, P. (2003). *Adolescence* (Vyd. 2., upr). Praha: Portál.
49. Matějček, Z. (1994). *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Portál.
50. Matějček, Z. (1999). *Náhradní rodinná péče: průvodce pro odborníky, osvojitele a pěstouny*. Portál.
51. Matějček, Z. (2005). *Výbor z díla*. Nakladatelství Karolinum.
52. McLean K. C. & Syed, M. (2015). *The Oxford Handbook of Identity Development*. Oxford University Press.
53. Miles, M. B., Huberman, A. M., & Saldaña, J. (2014). *Qualitative data analysis: a methods sourcebook* (Edition 3). Sage.
54. Moyers, S., Farmer, E., & Lipscombe, J. (2006). *Contact with family members and its impact on adolescents and their foster placements*. *British Journal of Social Work*, 36(4), 541-559.
55. MPSV (2019) : *Formy náhradní rodinné péče*. Získáno 9. 9. 2021 z <https://www.mpsv.cz/formy-nahradni-rodinne-pece>
56. Munley, P. H. (1975). Erik Erikson's theory of psychosocial development and vocational behavior. *Journal of Counseling Psychology*, 22(4), 314.
57. Nielsen Sobotková, V. (2014). *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada Publishing as.
58. Nožířová, J. (2012). *Náhradní rodinná péče: [vymezení základních pojmů, vývoj náhradní rodinné péče v ČR, zprostředkování náhradní rodinné péče, omyly a mýty, multidisciplinární pohled]*. Linde.
59. Novotná, H., Špaček, O., & Šťovíčková, M. (Eds.). (2019). *Metody výzkumu ve společenských vědách*. FHS UK
60. Obereignerů, R., Orel, M., Reiterová, E., Mentel, A., Malčík, M., Petrujová, T., Fac, O., & Friedlová, M. (2015). *Dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2*. Praha: Hogrefe.
61. Orel, M., Obereignerů, R., Reiterová, E., Malůš, M., & Fac, O. (2015). Rozdíly sebepojetí u dětí a adolescentů České republiky podle pohlaví a věku. *Psychologie a její kontexty*, 6(2), 65-77.
62. Orel, M. (2020). *Psychopatologie: nauka o nemocech duše* (3., aktualizované a doplněné vydání). Grada.
63. Palmonari, A., Pombeni, M. L., & Kirchler, E. (1990). Adolescents and their peer groups: A study on the significance of peers, social categorization processes and coping with developmental tasks. *Social Behaviour*, 5(1), 33-48.

64. Pazlarová, H. (Ed.). (2016). *Pěstounská péče: manuál pro pomáhající profese*. Portál.
65. Rose, A. J., & Rudolph, K. D. (2006). A review of sex differences in peer relationship processes: potential trade-offs for the emotional and behavioral development of girls and boys. *Psychological bulletin*, 132(1), 98
66. Říčan, P., & Krejčířová, D. (2006). *Dětská klinická psychologie* (4., přepracované a doplněné vydání). Grada Publishing.
67. Říčan, P. (2004). *Cesta životem*. Portál.
68. Scabini, E., & Manzi, C. (2011). Family processes and identity. In Handbook of identity theory and research (565-584). Springer, New York, NY. Získáno 19. 2. 2022 z https://doi.org/10.1007/978-1-4419-7988-9_23
69. Skálová, K. (2019). *Sebepojetí dětí a adolescentu v pěstounské péči* (Diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci. Získáno 26. února 2022 z <https://theses.cz/id/dr2q82/>
70. Skopal, O. (2012). *Vztah osobnostních charakteristik adolescentu s různými formami rizikového chování* (Diplomová práce). Univerzita Palackého v Olomouci. Získáno 27. února 2022 z <https://theses.cz/id/2hhrqz/?lang=cs>
71. Smith, J. A. (2004). Reflecting on the development of interpretative phenomenological analysis and its contribution to qualitative research in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 39-54.
72. Snopek, M., Hublová, V., Blatný, M., & Jelínek, M. (2011). Osobnostní koreláty životní spokojenosti a sebehodnocení u adolescentů: rodové rozdíly. *Ceskoslovenska Psychologie*, 55(6).
73. Sobotková, I. (2007). *Psychologie rodiny* (2., přeprac. vyd). Portál.
74. Sobotková, I. (2010). Biologické rodiny dětí, které jsou navrhovány do náhradní rodinné péče. *E-psychologie*, 4(1), 51-57. Získáno 15. 9. 2022 z <https://e-psycholog.eu/pdf/sobotkova.pdf>
75. Sobotková, I., & Očenášková, V. (2013). *Pěstounská péče očima dospělých, kteří v ní vyrostli: trendy vs. zkušenosti*. Univerzita Palackého v Olomouci.
76. Sobotková, I. (2015). Pěstounská péče na přechodnou dobu: psychologické aspekty. *Československá Pediatrie*, 2015, 70(6), 361-436.
77. Stein, M. (2008). Transition from care to adulthood. Message from research for policy and practise. In M. Stein, E. R. Munro (Eds.), *Young people's transition care to adulthood. International research and practise* (289-306). London: Jessica Kingsley Publisher
78. Svoboda, M., Humpolíček, P., & Šnorek, V. (2013). *Psychodiagnostika dospělých*. Portál.

79. Šmídová, S., Švancara, J., Andrýsková, L., & Šimůnek, J. (2018). Adolescent body image: results of Czech ELSPAC study. *Central European journal of public health*, 26(1). Získáno 16. 4. 2021 z <https://doi.org/10.21101/cejph.a4930>
80. Švaříček, R., & Šedová, K. (2014). *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách* (Vydání druhé). Portál.
81. Teicher, M. H., Andersen, S. L., Polcari, A., Anderson, C.M., Navalta, C.P., & Kim, D. M. (2003). The neurobiological consequences of early stress and childhood maltreatment. *Neuroscience & biobehavioral reviews*, 27(1-2), 33-44.
82. Taussig, H. N., Clyman, R. B., & Landsverk, J. (2001). Children who return home from foster care: A 6-year prospective study of behavioral health outcomes in adolescence. *Pediatrics*, 108(1). Získáno 15. 9. 2021 z <https://doi.org/10.1542/peds.108.1.e10>
83. Thorová, K. (2015). *Vývojová psychologie: proměny lidské psychiky od početí po smrt*. Portál.
84. Trnková, L. (2018). *Náhradní péče o dítě*. Wolters Kluwer.
85. Tyrlík, M., Macek, P., & Širůček, J. (Eds.). (2010). *Sebepojetí a identita v adolescenci: sociální a kulturní kontext*. Brno: Masarykova univerzita.
86. Vágnerová, M. (2000). *Vývojová psychologie: Dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál.
87. Vágnerová, M. (2005). *Vývojová psychologie (I, Dětství a dospívání)*. Karolinum.
88. Vágnerová, M. (2012) *Psychický vývoj dítěte v náhradní rodinné péči*. Středisko náhradní rodinné péče, Praha.
89. Vágnerová, M. (2014). *Vývojová psychologie: dětství a dospívání* (Vyd. 2., dopl. a přeprac.). Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum.
90. Van der Kolk, B. (2015). *The body keeps the score*. Penguin Books.
91. Von Korff, L., & Grotevant, H. D. (2011). Contact in adoption and adoptive identity formation: the mediating role of family conversation. *Journal of Family Psychology*, 25(3), 393.
92. Výrost, J., & Slaměník, I. (Eds.). (2008). *Sociální psychologie* (2., přeprac. a rozš. vyd). Grada Publishing.
93. Zákon č. 101/2000 Sb, *Zákon o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů* (2022). <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-101>
94. Zezulová, D. (2012). *Pěstounská péče a adopce*. Portál.

Seznam tabulek

Tab. 1: Přehled stavů identity podle J. E. Marcii.....	16
Tab. 2: Rozsah T-skórů PHCSC-2 (Obereignerů et al., 2015).....	32
Tab. 3: Výběrový soubor.....	36
Tab. 4: Přehled výsledků, Jakub.....	38
Tab. 5: Přehled výsledků, Julie.....	39
Tab. 6: Přehled výsledků, Viktor.....	41
Tab. 7: Přehled výsledků, Karolína.....	43
Tab. 8: Přehled výsledků, Anna.....	45
Tab. 9: Hodnotový systém adolescentů v NRP.....	49
Tab. 10: Potřeby a přání adolescentů k pozitivní identitě.....	50

Seznam příloh

Příloha č. 1: Český abstrakt bakalářské práce

Příloha č. 2: Abstract of thesis

Příloha č. 3: Ukázka kódování

Příloha č. 4: Seznam použitých zkratk

Příloha č. 1: Abstrakt bakalářské práce

Název práce: Budování identity dospívajících vyrůstajících v náhradní rodinné péči

Autor práce: Veronika Lukášová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Radko Obereignerů, Ph.D

Počet stran a znaků: 67, 110 212

Počet příloh: 4

Počet titulů použité literatury: 94

Abstrakt:

Předkládaná bakalářská práce se zabývá budováním identity dospívajících vyrůstajících v náhradní rodinné péči. Hlavním cílem je popsat, jak respondenti vnímají svoji identitu a jaké faktory se nejvíce podílí na jejich sebedefinování. První část je teoretická. V teoretické části je věnována pozornost období adolescence, vymezení pojmu identita a samotné problematice budování identity dospívajících vyrůstajících v náhradní rodinné péči. Druhá část je empirická. V této části jsme zvolili, jako typ kvalitativního výzkumu, mnohočetnou případovou studii. Výběrový soubor tvořilo pět respondentů ve věku 12-18 let žijících v náhradní rodinné péči rodinného typu. Jako metody získávání dat jsme zvolili polostrukturované interview, které jsme doplnili o pozorování a dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2 (PHCSC-2). Pro prezentaci dat z polostrukturovaného interview, jsme zvolili metodu tematické analýzy. Vzniklé kategorie z kódování byly subjektivní vnímání identity, tělesné sebepojetí, rodina a budování identity, vrstevníci a budování identity, představa o budoucnosti, hodnotový systém adolescentů v NRP, potřeby a přání k pozitivní identitě. Respondenti dokázali zhodnotit jak pozitivní tak negativní hodnocení sebe sama. Mohli jsme se setkat s nadprůměrnými, průměrnými i podprůměrnými výsledky sebepojetí v dotazníku PHCSC-2. Respondenti připisovali vliv na budování své identity náhradním rodičům a vrstevníkům. Výsledky naší studie nelze zobecnit.

Klíčová slova: adolescence, identita, sebepojetí, náhradní rodinná péče

Příloha č. 2: Thesis Abstract

Title: Forming identity of adolescents growing up in foster care

Author: Veronika Lukášová

Supervisor: doc. PhDr. Radko Obereignerů, Ph.D

Number of pages and characters: 67, 110 212

Number of appendices: 4

Number of references: 94

Abstract

The presented bachelor thesis investigates building the identity of adolescents growing up in foster care. The main goal is to describe how respondents perceive their identity and what factors are most involved in their self-definition. The first part is theoretical. The theoretical part is dedicated to the period of adolescence, the definition of the concept of identity and the issue of building the identity of adolescents growing up in foster care. The second part is empirical. In this section, we have chosen, as a type of qualitative research, a multiple case study. The sample consists of five respondents aged 12-18 living in foster care. We use a semi-structured interview as data collection methods, which we supplemented with Piers-Harris 2 (PHCSC-2) observation and self-concept of children and adolescents. For the presentation of data from the semi-structured interview, we chose the method of thematic analysis. The resulting categories from coding are subjective perception of identity, body self-concept, family and identity building, peers and identity building, vision of the future, adolescents' value system in foster care, needs and desires for a positive identity. Respondents were able to evaluate both positive and negative self-esteem. We were able to meet above-average, average and below-average results of self-concept in the PHCSC-2 questionnaire. Respondents attributed the influence on building their identity to surrogate parents and peers. The results of our study cannot be generalized.

Key words: adolescence, identity, self-esteem, foster care

Příloha č.3 Ukázka kódování

Přepis rozhovoru: ██████████ 17 let, 17. 9. 2021

(Ze začátku uváděl sociodemografické údaje, viz poznámkový list)

V.A. => VLIV RODIČŮ

S.I. => SUBJEKTIVNÍ IDENTITA

H.S. => HODNOTOVÝ SYSTÉM

TS => TĚLESNÉ SE BEPOJETÍ

P.B. => PŘEDSTAVA O DUŠOVNOSTI

V: Jak bys popsal sám sebe? *• těžko popsat sám sebe => S.I.*

R: Hmm (pousmání) ... To je docela těžká otázka, jak bych popsal sám sebe. Eee, jakože nějaký vlastnosti?

V: Cokoliv, co si myslíš, že tě tak nejvíc vystihuje. => S.I.

R: Já nevím, jsem hodně...hyperaktivní, jakože úplně a aktivní mi přijde, nějak zapojovat se do kolektivu mi nedělá problém. Třeba pomoci i s nějakými věcmi, co se týče třídy, třeba paní učitelce.

Nevím, takový...Kdybych to měl popsat slovy, tak je to asi ochotný, pracovitý tadyv tom smyslu a empatický. *• pozitivní stránky • sebejete jako ten, který pomáhá ostatním*

V: Super, děkuji! Takže by ses popsal sám sebe jako extravertního člověka?

R: Určitě extrovertního člověka! => S.I.

V: Co bys řekl, že máš na sobě tak nejradší? *• málo věcí se bojíš*

R: Asi to, že jsem sangvinik, jako že jasně...jsem lidově splachovací, jako že prostě, když mě něco naštvne, tak si z toho dokážu ještě udělat srandu. Takže takový nevím, nedokážu se trápit takovou dobu. Tak to asi se mi na sobě nejvíc líbí, jakože. Nerozliším tu negativní energii dalším lidem potom. *(spotyčkovat se sebou děty domů, jak se chová k druhým) -> POZN.*

V: A myslíš si, že jsi to tak měl vždycky?

R: Já si myslím, že právěže ano. Nevím, pomáhání právě katedra psychologie jsem se o ni zajímal, když jsem nastupovalna střední, že půjdu jako dál studovat psychologii, protože naslouchat prý umím, radit taky a tak (smích). *• představa o budoucnosti s náhledem porokoujel sloh => S.I. => P.B.*

V: A je něco, co bys třeba na sobě změnil? *• nedůvěra se strachem => S.I. • problém s hranicemi*

R: Hmm (delší přemýšlení)...určitě nějak si říct, kdy je nějaký mantinel, kdy stačí s tou randou a nějak vycítit tu bariéru, abych si nedělal ze všeho srandu (pousmání).

V: A je ještě něco, co tě na sobě štve *• nedůvěra se strachem*

R: Třeba, když se jedná o nějakou důležitou věc, třeba o moji zodpovědnost, co mám já na zodpovědnost, jelikož jsem starosta třídy, a když mám právě to, něco na zodpovědnost a neuskuteční se to, tak se strašně rychle naštvu. Když vím, jak to má být a jako, když někdo udělá něco vedle, tak se naštvu. *• zodpovědnost jako důležitá vlastnost => S.I.*

V: Takže bys řekl, že jsi zodpovědný?

R: V tomto smyslu určitě!

V: Teď si prosím představ! Kdybys měl kouzelnou hůlku a mohl ses stát kýmkoliv kým bys chtěl, kým bys chtěl být?

R: Já si myslím, že je důležité zůstat sám sebou, tak asi sám sebou (lehký smích).

• touha být sám sebou (rozpor v datování) => S.I.

POZN.: SUGESTIVNÍ OTÁZKA

nově vynořující se kategorie
* NEGATIVNÍ ŽIVOTNÍ OKOLNOSTI

V: To je hezké! :-) Takže bys řekl, že jsi spokojený, kým jsi?

R: Jsem určitě spokojený! Jako nepotřebuji se nějak... Byly tady takové oslovské roky, když to tak řeknu lidově, kdy jako vážně jsem nebyl spokojený sám se sebou, a právě pak, po té co mi umřela babička, jsem byl na ni vázaný strašně, a nějak jsem se zamyslel sám nad sebou, jsem si řekl, roč se měnit, není důvod k tomu.

V: Můžu se vrátit k těm „oslovským rokům“?

R: Určitě můžete (smích)

V: Kdy to tak bylo zpátky, kdybich to měla tak začadit na časové ose?

R: Tak 2015-2016

V: Takže to ti bylo kolik tak?

R: Je jda, eee...no prostě 13/14

V: A to jsi nebyl sám se sebou spokojený?

R: Tam jsem nebyl sám se sebou spokojený. Byla to i puberta, tak jsem dělal různé vylomeniny, že ano, a potom jsem si uvědomil, proč se předvádět (lehký smích).

V: Takže si myslíš, že ten zásadní zlom přišel se smrtí tvoji babičky?

R: Určitě potom rozvod rodičů a vlastně následně 3X stěhování, tak to bylo takové, pak změna kolektivu 2X a bylo to takové no.

V: Věřím, že to muselo být pro tebe dost náročné.

R: No v té chvíli ano, jako...Babička umřela v pondělí, naši se rozvedli ve středu, v pátek jsem se dozvěděl, že se stěhujeme a v neděli jsem se dozvěděl, že, že, že si taťka našel přítelkyni, takže jako to bylo takové (smích – ale spíš bych řekla, že tím smíchem chtěl zakrýt to, jak to pro něj bylo těžké).

V: Podářilo se ti to nějak zpracovat?

R: Jako trvalo to! Byl jsem, jako s prominutím, jestli to můžu říct, teď nevím, nasranej na celý svět, jakože byly tam i nějaké myšlenky jako na ublížení jako fakt to bylo úplně...ale jako naštěstí jsem z toho vyrostl.

V: Kdybich se už ptala na něco až příliš osobního, tak mě klidně utni!

R: v pohodě

V: K tomu se klidně ještě můžeme vrátit, kdybys chtěl.

V: Teď si prosím představ, že máš za úkol, udělat si účet na seznamce, kde ale nemáš možnost tam přikládat svoji fotografii, jak bys tam popsal sám sebe, nějak svůj vzhled?

R: Hmmm (delší přemýšlení)...popsat svůj vzhled, nevím, vůbec, to je, hmmm...

V: Je to pro tebe těžké popsat svůj vzhled?

* EMOCE => nově vynořující se kategorie

=> S.I. => krize identity

* nebyl spokojen sám se sebou v době krize

* uporování se na sebe
* upoutání pozornosti => S.I.

=> SEBEPREZENTACE
=> nově vynořující se kategorie

* životní změny => jako slovo na identitu
* rodinná krize a vnímání sebe sama

=> N. Ž. O.

* EMOCE

* těžké vyrovnání se se životními okolnostmi
=> vyhledání vztahu, uporování se na sebe

=> EMOCE

=> T. S.

* obtíže s popisáním vzhledu

* něco obtížnější se popsat než vlastnosti

• problém s vnímáním svého vzhledu
=> 7.5. • viditelná byla gram+ => 5.1

R: Já hlavně nevím, jak se vizuálně vnímám. Vnitřně ano, ale jak se vnímám vizuálně, nevím.

Nějak navenek, co popsat. Jako tak navenek, takové ty základní věci, hnědý oči, hnědý vlasy kudrnatý, že jo, výška, váha.

• formální popis vzhledu (náhledu) => 7.5.

V: Takže je pro tebe mnohem snazší se popsat takhle zevnitř než svůj zevnějšek?

R: Ehm (souhlasné přikývnutí), ano, ano, ano

• obtížné popsat vzhledu

V: Máš k tomu, co jsme zatím probrali ještě něco, co bys mi chtěl říct?

R: Jak jste teďka mluvila o tom jak popsat sám sebe, kdybych nemohl přikládat žádnou svoji fotku, tak mám kamaráda, tři a půl roku se známe, a jestli víte co je snapchat?

POZN: Proč zmínka o jeho partnerovi => zde

V: Vím, vím, zas tak stará nejsem, je mi teprve 21 (smích).

• ještě jako kamarád (TESTOVÁNÍ: DO JAKÉ MÍRY SE MI MŮŽE DÍT) VRIT

R: Tak právě on si mě tam přidal a nějak jsme, říkám, známe se jen, můžeme se poznat a takové. Šli jsme, jakože ověřil jsem si, kdo to je, šli jsme ven a neviděli jsme se jako, vážně jen ty základní věci, bez fotky, bez všecího, no a nějak jsme se začali bavit a už to trvá 3, 5 roku a nejlepší kamarádi (tento přítel pro něj znamenal hodně, zde ho označuje pouze jako nejlepšího kamaráda, v pozdější části rozhovoru ho považuje i jako za svého partnera). Takže, záznaky se dějí i přes sociální síť.

• výrazný přítel (partner) V. E.

V: Já se pak ještě později vrátím k tvému kamarádovi.

=> V. E.

V: Jak bys řekl, že považuješ velkou pozornost svému vzhledu?

=> 7.5. • zájma být vzhledu

R: O pleť ne úplně, jakože každý den bych si s ní něco dělal, ale snažím se. Já mám právě bráchu, který to akné má jako fakt neskutečný a o módu ano. Jako můj šatník je obrovský (smích). A právě spíš ten elegantní styl, jako i oblek. No a ty základní věci, odmastit tu pleť a vlasy s tím nejde nic co dělat (smích - vlasy měl totiž velmi kudrnaté, ale upravené).

• brácha byt vzhledu nejvíce jeho brácha => brácha v oblečení gely

V: Teď možná bude taková citlivější otázka, ale jaký bys řekl, že máš vztah ke svému tělu, jestli bys řekl, že si s ním spokojený nebo popřípadě, jak bys chtěl, aby vypadalo?

POZN: Pochybnosti da dotazník

R: Hmm...tak to už je otázka, tam už nejsem úplně spokojený (na začátku hovoří trochu jinak než na konci - v odpovědi si rozporuje) spíš jako chtělo by to, jak to říct...začít cvičit (smích), (přitom byl ale dost vysoký a hubený).

=> 7.5. • spokojenost se vzhledem těla je to ale

Ale ne jako, když to přijde tak to přijde, když se mi bude chtít tak...Nenutím se do toho jako, něco tam je, takže (smích).

- na škole mě tělo vimal

V: Takže bys spíš řekl, že jsi spokojený se svou postavou nebo to nějak řešíš?

svou se to ale nec vnímat

R: Jako nějak to nehrotím! Nejsem jako nějaký že, potřebuji nějak zhubnout nebo přibrat.

DŮLEŽITOST

V: Jakože nemáš potřebu to neustále řešit?

VZDĚLÁNÍ 2/5/10

12HCE0U 8/10

R: Jojojo

V: Je pro tebe důležité, co si lidé ve tvém okolí myslí, nejen o tvém těle, ale i o tvém vzhledu?

=> 5.1. • hodnocení druhých => povědomí => V. K., V. P. => okolí

R: Určitě váha, jakože jestli bych to měl vyjádřit na číselný ose, tak asi polovina jako pětka, ale jako určitě mi na tom nějakým způsobem záleží, jinak bych se nějak neupravoval. Teďka vypadám hrozně (smích), (ne, nevypadal, byl upravený). Takže přisuzuji tomu váhu, jako na číselné ose asi 5

• hodnota vzhledu na skloce míněni okolí + => 7.5.

z 10. A co se týče o mém zevnějšku nebo ... (kratší pauza) asi je mi to nějak jedno, prostě jsem takový jaký jsem, a pokud se ti to nelíbí, tak se se mnou nebav (smích).

V: A měl si to takhle vždycky nastavené nebo byly někdy i momenty, kdy názor druhých byl pro tebe důležitý? *krize => T.S.*

R: Když jsem nastupoval na střední, v nějakých těch 15/16 letech, jsem si říkal: „Dívej se na to

co to jako je“ (smích), ale potom už mi to nějak začalo být jedno, hlavně protože na tý střední už jsou ti lidi rozumnější a moc se tam nehledí na to, jak kdo vypadá. Teda aspoň v té naší třídě a hlavně se dívají na to, kdo mentálně je na tom. *=> V.K.*

V: A přišlo ti, že na základce tomu tak bylo, že se hodně soustředilo na ten vzhled? *vliv vztavů na méně a jeho vzhledu pozitivnější hodnocení vzhledu na 55 letě na 25 => T.S.*

R: A hlavně tady na tý základce – tady v [] – se soustředilo na vzhled to především, a potom

značky a oblečení a tady toto. Jako já jsem s tím neměl nikdy problém, ale štválo mě to u ostatních lidí, že jakože... (snahu distancovat se od nároku většiny) *=> V.K.*

V: Ještě tady k té části týkající se vzhledu, je něco, co bys mi chtěl ještě říct? *=> V.K.*

R: Už asi ne.

V: Takže už to můžeme uzavřít?

R: Ano

V: Tak jdeme dál. ... Přemýšlíš často o své budoucnosti? *=> P.B.*

R: Hmm... přemýšlím. Už ve druháku právě, jak jsem říkal o tý katedře té psychologie, jsem... mi to vlastně řekl táta, že bych to mohl dělat. Ptal se právě, jestli nějakou výšku nebo něco. Říkám, že určitě, ale nevím ještě jakou. Do budoucna přemýšlím spíš, hmmm, spíš partnerky než nějaké vzdělání nebo něco takového. *v.R. vliv rodičů na výběr povolání => otec P.B. Vliv tchánů s svým žijí, rodič he kterému má se blíže*

V: Takže spíš rodinný život než kariéra? *negativní vliv => P.B.*

R: Ano, ano

V: A jsi spokojený teďka s tím, co studuješ? *v předchozím rodinný před. kariéra => P.B.*

R: Jsem! Mě strašně bavilo už od mala jako takový věci jako obsluha a nějaké zdobení těch stolů a takové, zvedání těch telefonů a tak (smích). Takže ano, baví. *spokojenost se současným studiem vyluč obou na základce ráleť*

V: Takže chtěl bys v tomto pokračovat nebo by sis chtěl najít jiný obor na vysokou, v nějakém jiném zaměření?

R: Přemýšlel jsem právě, ve [] je eee, hotelového managementu vyšší odborná a nebo ta psychologie.

V: Máš z těchto dvou nějakou preferenci? *Pokračování v současném oboru i později*

R: Asi ne, budu mít tu střední hotelovou, můžu dělat v tom managementu. Nemůžu být samozřejmě na nějaké vedoucí pozici v tom managementu, ale můžu v tom managementu můžu být, a pokud se dostanu, tak se dostanu.

V: A pamatuješ si, proč sis zvolil na základní škole toto zaměření?

R: Hmm, jak už jsem říkal právě, bavilo mě to a nějak jsem nevěděl na co jít jiného hlavně, takže já jsem měl hotelnictví a cestovní ruch, což je maturitní obor, a kdyby náhodou mě nevzali na maturitní, tak jsem měl číšník/barman.

V: Ty jsi chodil na základku sem do [redacted]

R: na katolku => jak ovlivnila náhradní škola katolka to, že se chce od ní vymanit? => H.S. => P.B.

V: Tobě je vlastně 17, 18 ti bude kdy?

R: v říjnu, prvního

V: Máš nějaké obavy z dospělosti? I když jako ta „papírová“ formální dospělost bude za chvíli S. I. před tebou, ale jestli se cítíš být dospělý, popřípadě jaké jsou tam ty obavy? - předčasná zralost - na náhladi se cítíš

R: Právě já jsem přepnul v těch 15 na to být víc dospěléjší, protože mamka s tátou se rozvádějí.

Mamka z toho byla, prostě byla (gestem naznačuje, že z toho mamka byla na dně) pod nějakou schopností se postarat co se týče třeba i té občanky, školy. Pořád jako snažila se tady v těch věcech jako zajištění peněží, takže jsem - já mam vlastně postiženého bratra a mladšího bratra, takže jsem se o toho mladšího, protože [redacted] byl na intru - ten postižený, tak jsem se o toho mladšího nějak snažil se starat, tady v tom smyslu, takže jsem musel v těch 15...no musel...prostě v těch 15 na mě padla už nějaká zodpovědnost z té dospělosti, ale vůbec mě to nevdá. IN VIVO CODE -> náhradní starost o mladšího sourozence (biologický)

V: Takže jsi byl nucen rychleji dospět? - předčasná zralost => S. I. => H. Z. V.

R: Tady v tom smyslu ano.

V: Ale, bral si to ne jako povinnost, jestli to správně chápu, ale jako...

R: spíš jako pomoc - schopnost být náponocny => S. I. => V. R.

R: Protože tam byla jako mamka, umřela jí mamka, že jo, takže to bylo takové...dědické řízení, my máme ještě příbuzné v [redacted] takže to dědické řízení a takhle.

V: Takže nějaká tvá životní cesta tě donutila už tak nějak rychleji dospět.

R: Hmm, ano NUVNOST DOSPĚT MĚD ČASNĚJI NA ZÁKLADĚ ŽIVOTNÍCH OKOLNOSTI

V: A nechtěl by ses vrátit ještě do těch dětských let, nechybí ti to?

R: Já se právě k těm pubertálním rokům dostávám až teďka (smích) Že já jak jsem byl, ten můj brácha se nedokázal vyrovnat s tátou a s tou jeho přítelkyní, tak jsem se nějak staral o něj, nějak jsem se mu snažil vysvětlit, že jako [redacted] (jeho tatky přítelkyně) - já už ji znám jako 15 let právě, takže to bylo takový, že jsem se mu právě snažil vysvětlit, tak že není špatná, snažil jsem se mu věnovat tady v tom smyslu. No a potom nějak přišla korona a to jsem, no nebyla škola, [redacted] (mladší bratr) se zlepšil v tom chování k té tetě a tak jsem si začal užívat své kamarády a teďka o prázdninách radši ani nekomentuju (smích). => Pote co se postaral a přešel v bratra - více času na sebe

V: Takže [redacted] je tvůj...

R: mladší brácha

Příloha č. 4: Seznam použitých zkratk

BEH – přizpůsobivost

BMI – index tělesné hmotnosti (body max index)

DSM-5 – Diagnostický a statistický manuál 5. revize

FRE – nepodléhání úzkosti

HAP – štěstí a spokojenost

HS – hrubý skór

INC – index inkonzistentních odpovědí

INT – intelektové a školní postavení

MKN-10 – Mezinárodní klasifikace nemocí 10. revize

NRP – náhradní rodinná péče

OSPOD – orgán sociálně-právní ochrany dětí

PHCSCS-2 – dotazník sebepojetí dětí a adolescentů Piers-Harris 2

PHY – fyzický zjev a vlastnosti

POP – popularita

PP – pěstounská péče

PPP – pedagogicko-psychologická poradna

PPPD – pěstounská péče na přechodnou dobu

RES – index předpojatosti

TOT – celkové sebepojetí měřené PHCSCS-2